

TAAAL

DE ROL VAN TAAL IN OORLOG

Egbert Fortuin over de Russische taal in Oekraïne

HET BESTE IS ALS IK VERGETEN WORD

Het vertolken van ingrijpende gebeurtenissen

WOORDEN DOEN ERTOE

Een column van Liesbeth van der Horst

Inhoud

4 De rol van taal in de oorlog in Oekraïne

8 Culturele genocide en transgeneratieel trauma in Canada

19 Bouwen aan Europa na de Tweede Wereldoorlog

26 Pauline van der Schrieck over haar vader

30 De levenslust van Flip Delmonte (80)

39 De vele gezichten van Leven met oorlog

36 De doorwerkingen van het Nederlandse slavernijverleden

Redactioneel

We worden er door omringd, we zien het overal om ons heen, we horen het en we gebruiken het elke dag. Het is een essentieel onderdeel van onze menselijke interactie en cultuur en het speelt een cruciale rol in hoe we onze wereld waarnemen en begrijpen. Ik heb het over 'taal'. Ook in het begrijpen en verwerken van psychotrauma speelt taal een belangrijke rol. Het geven van woorden aan onze ervaringen kan helend zijn, omdat het ons in staat stelt om onze gevoelens te uiten en te delen met anderen. Het vertellen van ons verhaal kan ook leiden tot een gevoel van erkenning en begrip, wat van groot belang is voor het herstelproces.

Taal kan echter ook een bron van trauma en vernietiging zijn, zowel op individueel als op collectief niveau. Op individueel niveau kunnen woorden en zinnen een diepgaande impact hebben op mensen. Traumatische ervaringen kunnen nauw verbonden raken met bepaalde woorden of uitdrukkingen, waardoor ze een trigger worden voor intense emotionele reacties. Slachtoffers van misbruik, geweld of andere traumatische gebeurtenissen kunnen worstelen met het gebruik van bepaalde taaluitingen die hen herinneren aan hun pijnlijke verleden. Het kan leiden tot een soort vernietiging van hun vermogen om vrijuit te communiceren, en zo blijft hun trauma voortdurend aanwezig in hun interacties.

Op collectief niveau is de vernietiging van taal een krachtig instrument geweest in de geschiedenis van onderdrukking en culturele uitroeiing. Door de taal van een bevolkingsgroep te onderdrukken, te verbieden of te vernietigen, kunnen heersende machten culturele identiteit en historisch bewustzijn uitwissen. Dit gebeurde bijvoorbeeld tijdens koloniale overheersing, waar inheemse talen werden vervangen door de taal van de kolonisator. Dit heeft niet alleen geleid tot het verlies van linguïstisch erfgoed, maar ook tot diepgaande psychologische gevolgen voor de getroffen gemeenschappen. Het koesteren en respecteren van diverse talen en de verhalen die ze dragen, is essentieel om een inclusieve en empathische samenleving te creëren waarin trauma wordt erkend en herstel mogelijk is.

Ellen Klaassens – Hoofdredacteur Impact Magazine

EN VERDER

- 13 **COLUMN**
Jeanette Lely: Groeien om de gaten heen
- 14 **INTERVIEW**
Else de Jonge: 3 tolken over hun ervaringen met trauma's
- 17 **COLUMN**
Jacky June ter Heide: Je bent niet alleen
- 23 **COLUMN**
Nienke Smit: Taalverwarring
- 24 **BEELDVERHAAL**
Oekraïne: Het pad naar de vrijheid
- 34 **COLUMN**
Liesbeth van der Horst: Zorgvuldig wikken en wegen
- 44 **BOEKEN**
- 47 **NtVP**

impact magazine over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendeert en discussieert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie Ellen Klaassens (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars, Bart Nauta, Onno Sinke en Arjen van Lil

Redactie coördinatie Marleen van de Ven

Redactieadres Nienoord 5, 1112 XE Diemen

Contact Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Uitgave 7de jaargang, 2023 - nr. 3

Oplage 1.100 exemplaren

Vorm en productie Bruksvoort Design

ISSN 2543-2591

‘Het Russisch is in Oekraïne de taal van de agressor geworden’

Bij Marioepol worden Oekraïense verkeersborden vervangen door Russische, mei 2022.

De Russen spreken van een ‘speciale militaire operatie’, Oekraïne hamert op de correcte spelling van ‘Kyiv’. Soms subtiel, soms niet, maar taal speelt een belangrijke rol in de oorlog in Oekraïne, zo ziet hoogleraar Egbert Fortuin. ‘Wij wetenschappers, maar ook journalisten, moeten goed nadenken over welke termen we gebruiken.’

Door Sam de Graaff

Wie het Maidanplein in Kyiv overstak of wandelde langs de oevers van de Dnipro, hoorde in de regel twee talen: Oekraïens en Russisch – toeristen uiteraard buiten beschouwing gelaten. Dat gold voor de hoofdstad, maar eigenlijk voor heel Oekraïne. Circa twee derde van de inwoners sprak Oekraïens als moedertaal, voor ongeveer een derde was het Russisch.

Maar, haast Egbert Fortuin erbij te zeggen, dat was de situatie op papier. Fortuin is hoogleraar Russische taal en taalkunde aan de Universiteit Leiden. Sommige Oekraïeners werden aangemerkt als Oekraïenstalig, vertelt hij, maar spraken net zo goed Russisch – of iets ertussenin, de talen zijn nauw aan elkaar verwant. Ook bestonden

‘Voor mensen in Oost-Oekraïne moet het traumatisch zijn dat de Russen hun taal misbruiken’

er grote verschillen per regio en leeftijdsgroep. In het voormalige Russische tsarenrijk en in de Sovjet-Unie was het Russisch de taal van de macht, van de stedelijke elite. In het westen van Oekraïne, dat had behoord tot Oostenrijk-Hongarije, was het Russisch minder geworteld.

Oekraïne was, kortom, een tweetalig land – is een tweetalig land. Maar de laatste jaren is de positie van het

Foto AFP/Donetsk People Republic Ministry of transport/ANP

Russisch aan het veranderen, zegt Fortuin. De oorzaak laat zich raden: de Russische inval in Oekraïne, met als dieptepunt de invasie van 24 februari 2022. Waar veel West-Europeanen die februaridag als het begin van de oorlog markeren, wijzen Oekraïners vaak op 2014, het jaar van de Maidanrevolutie. De pro-Russische president Viktor Janoekovitsj vluchtte naar Rusland, en na verkiezingen kwam er een meer op Europa gericht bestuur. Rusland bezette daarop de Krim en viel het oosten van Oekraïne binnen.

‘Wie Russisch sprak, werd door Rusland gezien als een Rus’, zegt Fortuin. ‘Terwijl veel Russischtalige Oekraïners dat helemaal niet zo zagen, dat blijkt ook uit onderzoek.’ Het Kremlin doopte de Russischtalige Oekraïners tot Russen – en deze ‘Russen’ moesten worden beschermd. Hun taal werd aangegrepen voor de inval van 2022. Misbruikt. ‘Zeker sinds de invasie van vorig jaar is het Russisch in Oekraïne de taal van de agressor geworden’, zegt Fortuin. Andersom is het Oekraïens omarmd. ‘In tijden van oorlog ga je op zoek naar eenheid. Naar symbolen waarmee je je identificeert. Een van die symbolen is taal.’ Net als artillerie, tanks en vliegtuigen, is taal een middel dat wordt ingezet in de strijd. De Russen zelf spreken

bijvoorbeeld niet van een oorlog, maar van de ‘speciale militaire operatie’. Een eufemisme. De bevolking moet vooral geloven dat er niet al te veel aan de hand is. Tegelijkertijd worden de tegenvallende militaire prestaties door het Kremlin verklaard met het argument dat Rusland niet alleen Oekraïne, maar de voltallige NAVO tegenover zich vindt. Tegenstrijdig? Zeker – maar het zal de Russische machthebbers een zorg zijn.

Andersom is Oekraïne er veel aan gelegen de Russische propaganda te bestrijden, bijvoorbeeld door erop te hameren dat er wel degelijk sprake is van een gruwelijke oorlog. En door alles wat herinnert aan Rusland van zich af te werpen. Oekraïne pleit bijvoorbeeld al langer voor een andere schrijfwijze van plaatsen en namen. Niet ‘Kiev’ maar ‘Kyiv’, bijvoorbeeld. En geen ‘Zelenski’ maar ‘Zelensky’ of ‘Zelensky’. ‘Lviv’ in plaats van ‘Lvov’ en ‘Charkiv’ in plaats van ‘Charkov’.

Waarom vinden de Oekraïners die schrijfwijze zo belangrijk?

Fortuin: ‘Dat is een heel interessant voorbeeld. Het gaat hun om de Oekraïense naam getranslitereerd naar het Latijnse alfabet – vanuit het Oekraïens dus, niet het Russisch. Om heel eerlijk te zijn sprak ik ook altijd van Lvov. De Russische taal is mijn vak, het leek logisch. Maar nu Oekraïne hierop wijst, denk ik meer na over de Russocentrische benadering die jarenlang gangbaar was.’

Sommige mensen zeggen: we hebben het niet over Parijs, maar Parijs. Vaak gaat het over Peking, niet Beijing – laat staan dat we het op de Chinese manier uitspreken. De verandering lijkt me ook een steunbetuiging.

‘In hoeverre je meegaat met de uitspraak van een naam in je eigen taal, is inderdaad een aparte discussie. Dit is symbolisch. Neem een stad als Charkiv (in het oosten van Oekraïne, red.). De meerderheid van de inwoners daar spreekt Russisch. Toch gebruiken wij de Oekraïense aanduiding. We willen uitdragen dat we Oekraïne steunen in hun strijd tegen Rusland en in die strijd is de taal heel belangrijk. En de staatstaal van Oekraïne is Oekraïens, niet Russisch.’

Betekent dat ook dat steeds minder Oekraïners Russisch spreken?

‘Er zijn geen nauwkeurige gegevens van, maar ik hoor steeds vaker dat Russischtalige Oekraïners overschakelen op het Oekraïens. Zelensky, die van huis uit Russisch spreekt, doet dat ook consequent. Ik ken verhalen

uit Odesa, waar ik meerdere keren ben geweest, van mensen die oude Russische schoolboekjes weggooiden. Zoals standbeelden van Russen worden weggehaald en straatnamen worden aangepast, wordt ook de situatie van tweetaligheid steeds ingewikkelder.’

Voor de Russischtalige Oekraïners vergt dat nogal een aanpassing.

‘Het is buitengewoon tragisch dat in Oost-Oekraïne het meeste Russisch werd gesproken, juist in het gebied waar al sinds 2014 hard wordt gevochten, waar de meeste doden vallen en de meeste mensen moesten vluchten. Voor hen moet het traumatisch zijn dat de Russen hun taal misbruiken, zozeer zelfs dat sommigen overschakelen op het Oekraïens. Zij moeten van binnen in een tweestrijd zitten. Of ja, een tweestrijd is het misschien niet – ze kiezen met overtuiging voor het Oekraïens. Maar ergens ontkennen ze een deel van zichzelf: hun eigen moedertaal. Dat kan niet anders dan pijnlijk zijn.’

Terwijl de Oekraïners zich bezinnen op de positie van het Russisch, wordt taal ook ingezet om de eigen bevolking te mobiliseren. De Russisch-Amerikaanse auteur Gary Shteyngart ondervond dat aan den lijve, via een opmerkelijke proef. ‘Op oudejaarsavond 2014’, schrijft hij in *The Atlantic*, ‘onderwierp ik me aan een beangstigend experiment: een week lang keek ik op mijn hotelkamer onafgebroken naar de Russische staatstelevisie.’

‘In Rusland bestaat een cultus rondom de Tweede Wereldoorlog’

Deze zomer deed hij dat nogmaals. Ditmaal geen zeven, maar ‘slechts’ vijf dagen. Veel gemakkelijker was het niet: de afgelopen jaren is de staatstelevisie extremer geworden. In de dagen waarop hij keek, werd er gesproken over een kernaanval op Londen en werden er doorlopend complottheorieën verspreid. En, schrijft Shteyngart, het woord nazi viel vaak. Heel vaak. Duitsers waren nazi’s, Amerikanen waren nazi’s, het hele Westen zat vol nazi’s. De Oekraïners waren ook nazi’s, volgens de staatstelevisie, met Zelensky als ‘Führer’.

Je reinste onzin natuurlijk, maar de ‘nazi-boodschap’ wordt eindeloos herhaald. Dat het in de Russische propaganda doorlopend gaat over nazi’s, heeft alles te maken met de geschiedenis, zegt Fortuin. ‘In Rusland

Egbert Fortuin

bestaat een cultus rondom de Tweede Wereldoorlog. Deels begrijpelijk natuurlijk: Rusland heeft veel gedaan in de strijd tegen nazi-Duitsland, ze hebben enorm geleden. Maar naarmate Rusland onder Poetin dictatorialer werd, is die cultus verder omarmd. De Tweede Wereldoorlog speelt een steeds grotere rol in het creëren van nationale eenheid.’

Hoe probeert Moskou de Oekraïners te bestempelen als nazi’s?

Fortuin: ‘Ze gebruikten kleine stukjes waarheid. Dat gebeurt al sinds 2014, met de annexatie van de Krim. In Oekraïne bestonden in die tijd extreemrechtse groeperingen die tijdens de Maidanprotesten strenden voor het behoud van hun nationale identiteit. Die groepen werden door de Russen weggezet als nazi’s. Daarbij moet je je afvragen: hadden die groepen echt nazi-denkbepelden? En belangrijker nog: had heel Oekraïne dat? Het antwoord op die laatste vraag is natuurlijk nee. We weten dat het aantal mensen met extreemrechtse denkbepelden in Oekraïne niet anders is dan in de rest van Europa. Bij de laatste verkiezingen, die door Zelensky

‘De terminologie die je kiest speelt een rol in jouw perceptie van de werkelijkheid’

werden gewonnen, haalde extreemrechts de kiesdrempel niet. Dat zegt veel.’

‘Paradoxaal genoeg heeft Rusland zelf vrij veel extreemrechtse groeperingen. Denkbeelden van extreemrechtse groepen in Oekraïne – anti-lhbtq, vrouwonvriendelijk, racistisch – leven net zo goed, zo niet sterker in Rusland. Ze worden zelfs uitgedragen door de Russische overheid, met bijvoorbeeld de antihomowetgeving. Daaraan zie je al: dat Oekraïners nazi’s worden genoemd, is niet op basis van inhoudelijke argumenten, maar om het land in kwaad daglicht te stellen.’

Dus gaat het in Russische talkshows continu over Oekraïense nazi’s, de kracht der herhaling. Werkt het?

‘Het resoneert wel onder de Russen. Tot de invasie had je nog een paar kleine onafhankelijke mediakanalen, maar die zijn nu ook verdwenen. Als je keer op keer hoort dat Zelensky een nazi is en Oekraïners onschuldige Russische kindjes vermoorden, dan beklijft dat. Zeker in een medialandschap waar al het nieuws van de Russische staat komt en de staat die boodschap continu verspreidt. In een dictatuur is het lastig te peilen wat mensen echt vinden, maar de steun voor de oorlog lijkt behoorlijk groot. Al zijn er wel grote verschillen tussen bijvoorbeeld ouderen en jongeren, die wat vaker het nieuws volgen via andere kanalen.’

De Russische desinformatie blijft niet beperkt tot eigen land, maar werkt ook door in het Westen. Hoe werkt de propagandamachine hier?

‘Rusland heeft meerdere middelen. De staatstelevisie in Rusland zelf dus, die constant bepaalde boodschappen herhaalt. Voor het Westen en andere delen van de wereld is er de zender RT, het voormalige *Russia Today*. Daar wordt Engelstalige informatie verkondigd. Inmiddels is het hier verboden. Wat zij vrij sluw deden, was kijken naar wat controversieel was in Europa. Corona bijvoorbeeld. Ze benadrukten dat westerse overheden autoritair opereerden. Niet omdat het Kremlin dat echt vond, maar om hier onrust te creëren. Heel pragmatisch.’

‘Verder zijn er natuurlijk de bekende trollenfabrieken, van waaruit desinformatie werd verspreid. Hoe ze dat deden? Door er veel menskracht op te zetten, denk ik. Ook door mensen hier te beïnvloeden – denk aan iemand als Thierry Baudet. Dat gaat vaak via de lijn van politieke, diplomatieke of zelfs spionnen-achtige contacten.’

Bepaalde ideeën wortelden hier ook. Toen in 2014 de Krim werd geannexeerd, volgde er amper reactie vanuit het Westen. Het gevoel was: de Krim, dat is eigenlijk Russisch.

‘De gedachte dat de Krim eigenlijk bij Rusland hoort, is inderdaad nog steeds een breed gedeeld gevoel in het Westen. In de media werd niet altijd benadrukt dat het in feite gaat om een bezet deel van Oekraïne. Ook in het geval van het bezette oosten van Oekraïne werd vaak gesproken van rebellen. Dat suggereert dat het gaat om een soort lokale onafhankelijkheidsstrijders, terwijl we weten dat ze in feite door Rusland werden aangestuurd en van wapens werden voorzien.’

‘Het is belangrijk om zorgvuldig te zijn in dit soort gevallen – ons bewust te zijn van wat we zeggen. Een voorbeeld waar ik zelf op werd gewezen, is de term ‘de Donbas’. Ik gebruikte die term om de zogenaamde zelfverklaarde Volksrepublieken Donetsk en Loehansk (in feite dus door de Russen gecontroleerde gebieden in Oekraïne, red.) te omschrijven. Maar de Donbas is slechts een deel van die gebieden. Eén term voor beide regio’s bestaat niet, maar door die toch te gebruiken – door het de Donbas te noemen – doen we alsof het wél een eenheid is.’

Waarom moeten we daarbij stilstaan?

‘Het kan natuurlijk zijn dat de term Donbas afkomstig is van luie westerlingen, die één term wel makkelijk vinden. Maar ik denk dat dit ook komt van de Russen. Door Donbas te zeggen, suggereer je dat er een coherent gebied is waar om wordt gevochten, één homogeen Russischtaalgebied dat eigenlijk bij Rusland hoort. Terwijl dat dus niet zo is. De terminologie die je kiest is van belang in hoe je mensen stuurt, en speelt een rol in jouw perceptie van de werkelijkheid. Wij wetenschappers, maar ook journalisten, moeten daarom erg goed nadenken over welke termen ze gebruiken.’

Sam de Graaff – Freelance journalist, schreef onder meer voor Het Parool, de Volkskrant en persbureau ANP.

Culturele genocide en transgeneratieel trauma in Canada

Your ancestor's wildest dreams

Herdenking van de slachtoffers van de Indian Residential Schools (IRS), 2021.

O, Canada. Het land dat bekend staat om haar prachtige ongerepte natuur, ijshockey, ahornsiroop en de vriendelijke bevolking. Minder bekend zijn de duistere hoofdstukken die de geschiedenis van het land rijk is. Voor een groot deel van de bevolking zijn deze duistere hoofdstukken slechts geschiedenis, maar voor veel *Indigenous* Canadezen is het verleden tot op de dag van vandaag voelbaar. Er vond een culturele genocide plaats, de doelmatige vernietiging van cultuur, mens-zijn en taal.

Door Rosa Steffens

Sinds het begin van de Europese kolonisatie op het Amerikaanse continent, die begon in de jaren '30 van de zestiende eeuw, heeft de inheemse bevolking enorme verliezen geleden door zowel (het met opzet verspreiden van) besmettelijke ziektes uit Europa, als door het implementeren van anti-inheemse regels en wetten. Canada kent een grote verscheidenheid aan inheemse gemeenschappen die door heel het land zijn verspreid. Deze worden vaak geclusterd in *First Nations*, *Inuit* en *Métis*. De Inuit leven vooral in het noordpoolgebied; de

First Nations zijn stammen die onder de poolboomgrens wonen. Onder andere de *Cree*, *Mohawk* en *Ojibwe* vallen onder de First Nations. *Métis* zijn mensen van gemixte inheemse en Europese afkomst.

In de decennia nadat de eerste kolonisten voet aan wal zetten, trokken de Europeanen steeds meer macht naar zich toe. De inheemse bevolking werd beroofd van hun land, families en stammen stierven uit en inheemse cultuur werd gecriminaliseerd en verboden. Kolonisten

Foto Shutterstock

Foto Wikimedia

Indian Residential School in Amos, Quebec.

waren bezig met het creëren van een nieuw thuis en beschouwden hun nieuwe leefomgeving als *terra nullis*, oftewel 'leeg land'. Al het inheemse dat bestond moest hiervoor verdwijnen. Om dit voor elkaar te krijgen werden nieuwe wetten en regels ingevoerd, in eerste instantie vanuit het moederland van de kolonie, later door de nieuwgevormde onafhankelijke Canadese overheid. De nieuwe wetten werden grotendeels gebaseerd op de wens van de katholieke kerk om de inheemse bevolking te bekeren tot het christendom.

De inheemse bevolking werd beroofd van hun land, families en stammen stierven uit

Om al het inheemse te verwijderen uit de samenleving, moest al het inheemse in de mens verdwijnen. Als gevolg hiervan werden in de jaren '80 van de negentiende eeuw de *Indian Residential Schools* (IRS) opgericht. Kinderen werden bij hun families weggehaald en tegen hun wil op deze scholen geplaatst, scholen die waren opgericht om leerlingen los te maken van hun families, cultuur, taal en geschiedenis. Het residentiële schoolsysteem had het voornemen inheemse kinderen een christelijke West-Europese opvoeding te geven die hun eigen cultuur zou doen vergeten. Dit ging allesbehalve vredelievend. In het Engels wordt het doel van de

scholen omschreven als '*to kill the Indian in the child*'.¹ Na ruim een eeuw van genocidale misdaden, racisme, martelingen en misbruik sloot de laatste IRS in 1996, ruim honderd jaar later, haar deuren.

Culturele genocide

Twaalf jaar nadat de laatste IRS haar deuren sloot, werd in 2008 de *Indian Residential School Truth and Reconciliation Commission* (TRC) opgericht. De TRC is opgericht om de geschiedenis en de gevolgen van het residentiële schoolsysteem voor inheemse kinderen en hun families te documenteren. In zeven jaar tijd werden zesduizend getuigen en overlevenden geïnterviewd en in 2015 verklaarde de TRC dat er een culturele genocide tegen de inheemse gemeenschap heeft plaatsgevonden. Dit wil zeggen dat Canada met opzet politieke, sociale en culturele structuren van de inheemse bevolking heeft vernietigd.

Dit is onder meer gedaan door land in bezit te nemen, talen, religies en spirituele uitingen te verbieden, maar ook door kinderen bij hun ouders weg te halen, waardoor de overdracht van cultuur, identiteit en geschiedenis doorbroken werd. Naast het vernietigen van inheemse gebruiken en het van binnenuit 'vermoorden' van de eigen cultuur werden kinderen op *residential schools* mentaal, fysiek en seksueel misbruikt. Uit het TRC-rapport uit 2015 blijkt dat gedurende ruim 100 jaar naar schatting 150.000 kinderen gedwongen werden

een periode door te brengen op een *residential school* en tenminste 6000 leerlingen hun schooltijd niet hebben overleefd. Generaties inheemse families bleven na eeuwen van genocidaal beleid getraumatiseerd achter.

De Canadese overheid en de katholieke kerk geloofden dat de transformatie van inheemse cultuur naar een Euro-Canadese christelijke cultuur het effectiefst kon worden bereikt door de banden tussen ouder en kind te verbreken. Dit was dan ook de eerste les die nieuwe leerlingen kregen. Overlevenden verklaarden tijdens de TRC dat zij als kind vaak onverwachts werden weggehaald bij hun familie of zelfs gekidnapt en vervolgens op honderden kilometers van waar zij waren opgegroeid op scholen zijn geplaatst. De reis van thuis naar het onbekende was in veel gevallen al traumatisch. Treinen waren overvol en het duurde dagen voordat ze hun bestemming bereikten. Eenmaal aangekomen werden ze aangesproken in een taal die ze niet spraken, Engels of Frans, gedwongen hun kleding uit te trekken en in te leveren en werd het haar afgeknipt. Haar heeft een spirituele betekenis in veel Canadees inheemse culturen en het afknippen hiervan door de verkeerde personen wordt ervaren als een enorme inbreuk op iemands identiteit en zelfbeeld.

Getuigen verklaarden tijdens de TRC dat zij de eerste dag op een IRS herinneren als invasief, vernederend en inhumain en voor zij die geen Engels of Frans spraken waren de eerste maanden verwarrend en beangstigend. Wanneer kinderen spraken in de eigen taal of fouten maakten in het Engels of Frans werden zij mishandeld, vernederd en uitgescholden. De moedertaal werd uit het kind geslagen en als gevolg hiervan praatten sommigen maanden niet. Behalve taal werden ook alle andere inheemse gebruiken verboden. Tokens, herinneringen en kunst van thuis werden ingenomen en kinderen werd verteld dat dit symbolen van de duivel waren. Door westerse propaganda werden inheemse waarden omvergeworpen en vervangen door Euro-Canadese waarden. Door vernedering, pesten en straffen verergerden het negatieve zelfbeeld en de zelfhaat. Wanneer kinderen tijdens de zomermaanden of na afloop van hun verblijf naar huis terugkeerden, voelden ze zich losgekoppeld van hun gemeenschap en wat er nog over was van hun cultuur. Ze wilden of konden hun moedertaal niet meer spreken, schaamden zich om inheems te zijn en voelden afkeer naar hun ouders en familie.

Door vernedering, pesten en straffen verergerden het negatieve zelfbeeld en de zelfhaat

Udanta Ayoutla

'*Sivuliraijat aksururnaqtukkuurnikugijangat aktuiniqaqsi-maninga kinguvaanguut*' kan vanuit het Inuit worden vertaald als 'de trauma's die vorige generaties hebben meegemaakt, hebben een effect op hun nakomelingen.' Het Cherokee gezegde '*Udanta Ayoutla*' is een transliteratie van 'de gedachten uit je hart zijn kreupel' of 'een persoon heeft een kreupel hart.'² Dr. Melissa Lewis, van Cherokee afkomst, publiceerde in *The Journal for the Poor and Underserved* (2021) het artikel '*Psychosocial aspects of Historical and Cultural Learning: Historical Trauma and Resilience among Indigenous Young Adults*' en hierin legt zij uit dat Cherokee een beeldende taal is. Het Cherokee kent een eigen term die historisch trauma beschrijft.

Lewis laat in haar onderzoek zien dat inheemse mensen die zij heeft onderzocht trauma's kunnen ervaren door historische gebeurtenissen die niet zij zelf maar hun voorouders wel hebben meegemaakt. Dit historische trauma wordt overgedragen van ouder op kind en reist door generaties heen. Gedurende een eeuw zijn er kinderen bij hun ouders weggehaald, maar ook voor 1880 werden de oorspronkelijke inwoners van Canada gediscrimineerd, mishandeld en misbruikt. Boven op het trauma dat wordt overgedragen van ouder op kind, maakt elke generatie ook zelf traumatische gebeurtenis-

First Nation Chiefs tijdens de 'Walk for Reconciliation', Ottawa 2015.

sen mee waardoor een aaneenschakeling van pijn ontstaat.

Eerste generatie overlevenden zijn de personen die de misdaden die trauma hebben veroorzaakt hebben meegemaakt. Zij kunnen dit als zo intens ervaren dat het vermogen om te verwerken wordt beschadigd, legt de Britse psycholoog Linda O'Neill uit in haar artikel *'Hidden Burdens: a Review of Intergenerational, Historical and Complex Trauma, Implications for Indigenous Families'* (2018). Wanneer deze groep kinderen krijgt, is het mogelijk dat zij zowel fysiek als mentaal niet in staat zijn om volledige zorg te leveren. Veel overlevenden dissociëren zich zo extreem dat zij hun ervaringen herinneren als een droom of zeggen grote delen van hun geheugen kwijt te zijn. Voor sommigen was de tijd op een IRS zo traumatisch dat ze de herinneringen blokkeerden en ze niet opnieuw wilden beleven.³ Kinderen en jongvolwassenen die terugkeerden naar huis nadat zij een periode op een IRS hadden doorgebracht, hadden vaak moeite met het heropbouwen van relaties met familie omdat zij vol wantrouwen, boosheid en angst zaten.

Het Cherokee kent een eigen term die historisch trauma beschrijft

De stilte die hieruit volgde leidde tot een vacuüm in familiegeschiedenissen. Inheemse samenlevingen zijn vaak in grote mate afhankelijk van kennisoverdracht door middel van verhalen. Door mondelinge overdracht van kennis en cultuur voegt elke verteller en elke luisteraar persoonlijke herinneringen en creatieve fantasie toe aan het collectieve narratief en vormen hierdoor een eigen identiteit in het grotere geheel van een gemeenschap.⁴ Het zwijgen dat is opgelegd door residentieële scholen is funest voor cultuur en identiteitsoverdracht en heeft sterk bijgedragen aan de transmissie van trauma. Kinderen van overlevenden van misdaden, tweedegeratie slachtoffers, ervaren de wereld vaak als een gevaarlijke plek, blijkt uit het onderzoek van O'Neill. Zij hebben geen persoonlijke herinnering aan wat hun is aangedaan, maar voelen de angst, boosheid en het wantrouwen van hun ouders. Specifiek voor inheemse families die generatie na generatie niet zijn opgegroeid bij familie, maar bij onderdrukkers die hun cultuur en identiteit verboden, geldt

Herdenking van de slachtoffers van de Indian Residential Schools (IRS), 2021.

dat zij niet de vaardigheden ontwikkelden om zorgen te uiten en trauma's te verwerken.

De nieuwe generatie inheemse Canadese jongeren zijn millennials en generatie Z, mensen geboren tussen 1980 en 2010. Zij worden gezien als derde generatie slachtoffers en zijn de (klein)kinderen van de laatste IRS-overlevenden. Een groot contrast tussen de tweede en derde generatie is dat de derde generatie vaak een beter beeld heeft waar hun angsten vandaan komen. Volgens O'Neill zorgt een tijdbestek van twee generaties ervoor dat de intensiteit van de traumatische ervaringen verminderd wordt en dat daardoor de nieuwe generaties meer bereidheid, motivatie en kracht vinden dit traumatische verleden onder ogen te zien. Hierdoor zijn grootouders en kleinkinderen beter in staat met elkaar te communiceren. Kleinkinderen kunnen zichzelf beter plaatsen in de puzzels van hun persoonlijke en gemeenschappelijke verhaal.

De wildste dromen van je voorouders

Het wegnemen van cultuur en identiteit is diepgevoerteld in de kern van het transgenerationale trauma van inheemse Canadezen. Door het teruggeisen van wat hen is ontnomen proberen millennials en generatie Z te helen van het verleden. Dit komt met uitdagingen. Jongeren lijken te zweven tussen twee werelden; de traditionele cultuur waarnaar zij verlangen en de moderne Canadese samenleving die voortkomt uit een systeem waarin zij worden en werden gediscrimineerd. Door eeuwenlange vernietiging van inheems leven zien zij zichzelf niet terug in de maatschappij waarin zij

Protestmanifestatie tegen de Indian Residential Schools (IRS), 2021.

Een grote groep jonge inheemse Canadezen worstelt met hun mentale gezondheid en verslavingen

zich bevinden. Sterker nog, zij worden gedwongen zich staande te houden in een samenleving die is ontworpen om alles wat zij zijn te laten verdwijnen. Als gevolg worstelt een grote groep jonge inheemse Canadezen met hun mentale gezondheid en verslavingen. Het gebrek aan politieke representatie en maatschappelijke erkenning voedt hun wantrouwen naar de (voormalig) onderdrukker.

Het terugwinnen van erfgoed, identiteit en spiritualiteit blijkt veelbelovend ter verbetering van de mentale en fysieke gezondheid van jongeren. Dans, zang en kunst zijn vormen van genezing. Een populair gezegde onder inheemse jongeren op sociale media is: *'you are your ancestor's wildest dreams.'* Door vrij te zijn, leven zij de wildste dromen van hun voorouders. Op grotere schaal dragen de uitkomsten van de *Truth and Reconciliation Commission* en de excuses die premiers Stephen Harper in 2008 en Justin Trudeau in 2017 hebben gemaakt bij aan de Canadese collectieve herinnering aan- en erkenning van hun eigen traumatische geschiedenis. Te

laat, te langzaam en in extreem kleine stapjes wordt de inheemse ervaring in ere hersteld.

Rosa Steffens – Historicus, behaalde een mastergraad in Holocaust- en Genocidestudies aan de Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is een uitkomst van haar master-scriptie.

REFERENTIES

1. Bryanne Young, "Killing the Indian in the Child": Death, Cruelty, and Subject-formation in the Canadian Indian Residential School System." *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal* 48, no. 4. (2015).
2. Allison Crawford, "The trauma experienced by generations past having an effect in their descendants: Narrative and historical trauma among Inuit in Nunavut, Canada", *Transcultural Psychiatry* 51, no.3 (2014): 339.
3. Assembly of First Nations, "Breaking the silence: An interpretive study of residential school impact and healing as illustrated by the stories of First Nations individuals" (Ottawa: First Nations Health Commission, 1994).
4. Linda O'Neill et al. "Hidden Burdens: a Review of Intergenerational, Historical and Complex Trauma, Implications for Indigenous Families." *Journal of child & adolescent trauma* 11. 2 (2018). 173.

In de schaduw van een karakteristieke parasolden in Toscane legde ik mijn boek opzij. Ik had het gekozen op grond van een boekentip in de krant. Helen MacDonald beschrijft in het in 2015 verschenen *De H is van Havik* hoe ze van kinds af aan valkenier wilde worden, net zoals haar vader. Als haar vader onverwacht overlijdt, besluit ze haar droom waar te maken. Centraal in het boek staat het geleidelijke proces van het leren omgaan met haar havik. En dan kwamen daar de woorden die me stilzetten: 'Het leven kent een periode waarin je verwacht dat de wereld aldoor iets nieuws te bieden heeft. En dan volgt de dag ... dat het leven zich ontpopt als iets wat uit gaten bestaat. Hiaten. Verliezen. Dingen die verdwijnen.'

Zomaar, te midden van natuurbeschrijvingen, gedragsobservaties van roofvogels en herinneringen aan haar vader. En dan volgde daar, op pagina 202, de zin die het meest bleef hangen: 'En dan besef je ook dat je verder moet groeien, om die gaten heen, ertussendoor, waarbij je steeds terug kunt grijpen naar daar waar vroeger iets was, en je die intens glanzende dofheid ervaart van het gebied waar de herinneringen zijn.'

Ik heb er sindsdien veel over nagedacht. Wat maakt dat deze woorden over rouw zo'n indruk op me maken?

Rouw, ofwel het verwerken van verlies, kan levenslang duren. Het is ook een thema binnen de traumagerichte psychotherapie, die ik jarenlang als behandelaar heb gegeven. In de therapie staan klachtvermindering en verbetering in functioneren op de voorgrond. Maar het verlies blijft: een manier van leven die verbrijzeld is, mensen die er niet meer zijn, een land dat niet meer bereikbaar is... Er komt een moment dat men zich realiseert hoe anders het leven er voortaan uit zal zien. Herinneringen blijven, maar kunnen zo pijnlijk zijn. Ze vormen echter wel de schakels tussen verleden en heden. Rituelen kunnen in zo'n proces een belangrijke rol spelen en de transitie ondersteunen. Maar hoe kun je een nieuw perspectief vinden?

In vaktherapie wordt soms een beeld uit klei gemaakt. Ook is het mogelijk een brief te schrijven naar een naaste die er niet meer is. Een beeld dat je op tafel kunt zetten, helpt bij het buiten jezelf plaatsen van de pijn. Een brief die je kunt voorlezen, bewaren (of juist niet), helpt bij het geven van betekenis.

Een nieuw perspectief klinkt door in de levenslessen van MacDonald en de woorden die zij eraan heeft gegeven. Ze wordt zich bewust van de harde realiteit dat het leven uit gaten bestaat. Maar ze beschrijft ook de waarde van herinneringen en dat 'je verder moet groeien om de gaten heen...'. 'Moeten' heeft dan de betekenis van: het kan niet anders dan op die manier. Ook met hiaten is er groei.

Groeien om de gaten heen

Jeannette Lely - Gepensioneerd psychotherapeut, gepromoveerd op traumabehandeling bij ouderen en actief als auteur, reviewer en presentator.

‘Als een verhaal me niet loslaat, ga ik wandelen’

Bewerkte foto Hans van Bruksvoort

Tolken worden geacht de communicatie tussen twee of meer partijen zo goed mogelijk te laten verlopen en daarbij objectief en neutraal te blijven. Hoe is het om te tolken in gesprekken waar trauma's aan de orde komen? Drie tolken vertellen over hun ervaringen.

Door Else de Jonge

Attie Groot:

‘Doorgaans lukt het me goed mijn emoties uit te schakelen’

Foto Diederik Rusticus

‘Ik werk ruim 35 jaar als beëdigd tolk-vertaler Russisch. Tot begin jaren '90 tolkte ik ook in de Poolse taal voor vluchtelingen. Toen eind '91 de Sovjet-Unie uiteenviel en de grenzen opengingen werd mijn praktijk opeens veel drukker. Sindsdien werk ik hoofdzakelijk in opdracht van diverse organisaties en instanties, zoals rechtban-

ken, IND (Immigratie & Naturalisatie Dienst), politie, marechaussee, FIOD, gezondheidszorg-, welzijns- en ggz-instellingen.’

‘In de loop der jaren ben ik geregeld betrokken geweest bij gesprekken met asielzoekers, van wie velen op de vlucht waren geslagen voor religieus, etnisch of nationalistisch geweld: Russischsprekende joden, moslims, Azeri's, Yezidi's, Koerden, Tsjetsjenen, Roma, slachtoffers van repressie. Al jaren vluchten ook veel lhbtj+ers voor discriminatie en geweld. De oorlog tussen Rusland en Oekraïne bracht weer een nieuwe stroom vluchtelingen op gang. Vluchtverhalen zijn bijna altijd schrijnend en soms heel aangrijpend. Oorlogsgeweld, verdriet over

spoorloos verdwenen naasten, verkrachting, eer- en bloedwraak: ik heb heel veel voorbij zien komen. Ik vind het extra schrijnend om te zien dat mensen die al de nodige psychische schade hebben opgelopen, hier vaak ook nog eens een lange asielprocedure moeten doorlopen. Dan stapelt het psychische leed zich op. De uitzichtloosheid van hun situatie kan mij wel verdrietig maken. Maar doorgaans lukt het me goed om mijn emoties tijdelijk uit te schakelen. Dat is een kwestie van een innerlijke knop omdraaien. Als je daartoe niet in staat bent, ben je niet geschikt om op professioneel niveau te tolken.'

'Als tolk ben je neutraal en onafhankelijk. Jouw belangrijkste taak is om de communicatie tussen twee partijen zo optimaal mogelijk te laten verlopen. Dat betekent onder meer dat zo weinig mogelijk aandacht uitgaat naar de tolk, jouw aanwezigheid moet niet opvallen. Je kruipt als het ware in de huid van de spreker, dus je tolkt altijd in de ik-vorm als de spreker het over zichzelf heeft. Als daar een dringende reden voor is, zeg ik wel eens meer dan mij aangereikt wordt. Onlangs tolkte ik bijvoorbeeld bij een reeks gesprekken tussen een maatschappelijk werker en een 14-jarig meisje uit Oekraïne.

Zij was opgevoed door haar oma, die in Oekraïne was achtergebleven. Ze zat de hele dag op haar kamertje, wilde niet naar school en was vastbesloten om terug te reizen naar Oekraïne. Ze zei weinig en sprak erg zacht. Voor mij was dat moeilijk tolken. Ik stelde haar gerust en vroeg haar vriendelijk of ze wat luider kon praten. Zoiets moet je dan wel altijd naar de andere partij terugkoppelen.'

'Tolkhulp is een mensenrecht. Maar op tolken in de zorg is de afgelopen jaren enorm bezuinigd. Vroeger bracht ik hele dagen door op een AZC of de psychiatrische afdeling van een ziekenhuis. Tegenwoordig wordt vaak eerst gekeken of er geen naaste is die misschien een paar woorden Engels of Nederlands spreekt. Pas als dat niet het geval is, wordt er vaak wel een tolk ingeschakeld via de tolktelefoon. Maar dat iemand zijn verhaal kan doen, met alle nuances die daarbij horen, is wel het minste waarvoor je een mens op de vlucht de mogelijkheid moet bieden.'

Atty Groot is eigenaar van Tolk- en Vertaalbureau Grootrus en docent Russisch aan de Rijksuniversiteit Groningen

Alassane Diaby:

'Als ik tolk, spreek ik zachter dan normaal'

'Je hoort verschrikkelijke dingen als tolk. In het begin vond ik het moeilijk om dat allemaal te verwerken. Ik nam verhalen mee naar huis over moord, verkrachting en marteling en bleef me afvragen: hoe kunnen mensen elkaar dit aandoen? In de loop van de twintig jaar dat ik dit werk nu doe, heb ik geleerd hoe ik op een gezonde manier afstand kan houden van wat ik hoor. Daarbij heb ik profijt gehad van wat ik oppikte bij psychiaters voor wie ik tolkte. Zij leren mensen die bijvoorbeeld behandeld worden voor een trauma wat ze moeten doen als ze door heftige gevoelens worden overmand. Van veel denken wordt het meestal alleen maar erger; je kunt beter iets gaan doen en afleiding zoeken. Als een verhaal mij niet loslaat, ga ik een eind wandelen of muziek luisteren. Ik hou erg van muziek en als ik met een koptelefoon op luister naar muziek die ik mooi vind, gaat mijn aandacht helemaal naar de klanken die ik hoor. En dat helpt. Dat je als tolk "in iemands huid kruipt" zou ik ook nooit zeggen. Je moet bij jezelf blijven, anders hou je het niet vol.'

'Als ik tolk, spreek ik zachter dan ik normaal doe. Mijn persoon doet er niet toe als ik aan het werk ben. Het beste is als ik vergeten word. Mijn belangrijkste taak is om wat iemand zegt zo precies en genuanceerd mogelijk over te brengen aan iemand anders. Is een woord niet één op één te vertalen, dan probeer ik het zo goed mogelijk te omschrijven. Objectief en neutraal blijven ten opzichte van de mensen tussen wie ik tolk is ook belangrijk. Soms stuit ik daarbij op grenzen. Ik heb wel eens te maken met ambtenaren die, zonder dat de ondervraagde daar aanleiding voor geeft, een agressieve stijl van ondervragen hebben. Ik zal nooit zeggen: "Hij doet agressief, maar trek het je niet aan." Maar ik probeer wel de woorden van de ambtenaar zo rustig mogelijk te vertalen voor de ondervraagde en die agressie niet mee te nemen in mijn vertolking. En als een ambtenaar mijn mening over iemand vraagt, dan distantieer ik me daarvan. Ooit vroeg iemand me of ik dacht dat een ondervraagde écht uit Guinee Bissau kwam. "Hij spreekt de taal", heb ik toen gezegd. Als een asielzoeker zegt mij niet te begrijpen, terwijl ik de indruk heb dat die mij best verstaat, maar iets niet wil of durft te vertellen, dan hou ik dat laatste voor me en vertaal het gezegd. Me over mijn verdere indrukken uitlaten, doe ik niet, naar geen van de twee partijen.'

'Ik vind mijn werk boeiend en afwisselend. Soms tolk ik drie uur op een dag, maar het komt ook voor dat ik dagen van acht uur maak. Die dagen zijn behoorlijk zwaar. Ik werk onder meer voor rechtbanken, IND, politie, psychiatrische instellingen en Vluchtelingenwerk. Als ik voor de DT&V (Dienst Terugkeer & Vertrek) tolk, begin ik vaak al om zes uur 's ochtends. Ik word ook wel eens middenin de nacht wakker gemaakt om te tolken voor de marechaussee, dan is er bijvoorbeeld bij de grens met België een drugskoerier opgepakt. Van bezuinigingen op tolken merk ik niet zo veel. Dat heeft waarschijnlijk te maken

met één van de twee talen die ik vertolk: het Maninka, een dialect, dat met onderlinge klankverschillen wordt gesproken in Mali, Senegal, Guinee-Bissau, Gambia en Sierra Leone. Het aantal tolken Maninka is klein. Ik ben zelf in Guinee geboren en heb jaren in Senegal gewoond. Sinds 1990 woon ik in Nederland. Het Nederlands heb ik me eigen gemaakt met een woordenboek en televisie kijken. Het geeft me een gevoel van trots en voldoening dat ik mensen nu help om elkaar te begrijpen.'

Alassane Diaby is tolk Frans en Maninka

Lud van de Garde:
'Ik heb veel profijt van intervisie'

'Dat ik veertig jaar geleden doventolk ben geworden lag min of meer op mijn weg. Mijn beide ouders zijn doof en ik heb een zus die doof is. Daarnaast heb ik twee horende broers. Ik ben dus tweektalig opgevoed. Ik studeerde geneeskunde, maar werd op een bepaald moment zo vaak gevraagd om te tolken dat ik besloot daar mijn werk van te maken en heb toen de voor een beëdiging nodige diploma's gehaald.'

'Ik tolk bij geboortes en bij sterfgevallen en bij alles er tussenin, zeg ik altijd. Ook met het vertolken van traumatische verhalen heb ik ruim ervaring. Nog niet zo lang geleden was ik als tolk betrokken bij een reeks gesprekken van een psycholoog met een jonge vrouw, die voor haar ogen had gezien hoe twee familieleden van haar werden doodgeschoten. Die bleken betrokken te zijn geweest bij een drugsdeal. Tijdens het werk dat ik doe voor de IND, COA (Centraal Orgaan Opvang Asielzoekers), DT&V en voor Vluchtelingenwerk kom ik ook veel aangrijpende verhalen tegen. Het verhaal van een Somalische jongen die helemaal lopend naar Nederland was gekomen, maakte enorm veel indruk op me. Het weinige wat hij had, was hem onderweg ook nog afgenomen. Het lukt mij altijd goed in mijn rol te blijven, maar het komt voor dat verhalen dagenlang in mijn hoofd blijven zitten. Ik heb ooit bij een politieverhoor van een licht verstan-

delijk beperkte jongen gezeten, die een jong meisje seksueel misbruikt had en maar bleef herhalen dat zij het "echt wilde" en "erom gevraagd had". Ik vond het heel naar om dat vervolgens uit mijn eigen mond te horen. Onder meer in dit soort gevallen heb ik veel profijt van de intervisie waar ik aan meedoe. Vier tot zes keer per jaar komen we bij elkaar en bespreken we zaken die we gehad hebben, wat we daar eventueel lastig aan vonden en hoe we iets beter of anders hadden kunnen doen.'

'Veel mensen denken dat gebarentaal universeel is, maar dat is niet zo. Elk land heeft zijn eigen gebarentaal. Niettemin is ongeveer dertig procent van alle gebarentaal min of meer gelijkvormig, waardoor er vaak wel een communicatieve verbinding mogelijk is. Ik denk dat tolken nooit helemaal één op één mogelijk is. Als ik iemand vertolk die niet uit het Nederlands taalgebied komt, vraag ik de interviewer soms of die zich concreter kan uitdrukken. De vraag "Waar bent u voor het eerst geregistreerd?" bijvoorbeeld, die standaard is bij elk IND-interview, wordt door veel (dove) vluchtelingen niet begrepen. Het concept "registratie" kennen ze niet. Een goede andere formulering om dezelfde informatie te achterhalen is: "In welk land zijn de eerste vingerafdrukken bij u afgenomen?" Dat is in de Europese Unie ook altijd het land dat verantwoordelijk is voor de afhandeling van het asielverzoek. Deze meer indirecte formulering snappen de meeste mensen wel en daarom stel ik de interviewer dan voor die vraag te stellen. Als tolk ben ik idealiter onopgemerkt aanwezig en bemoei ik me nergens mee, maar op dit soort puntjes intervenueer ik dus wel. Ik ben geen linguïst, zeg ik altijd, maar een communicatiespecialist.'

Lud van de Garde is tolk gebarentaal

Deze zomer las ik twee boeken die ogenschijnlijk weinig met elkaar gemeen hebben: *Dat beloof ik*, de nieuwe roman van Roxane van Iperen, en *Peter Pan*, het klassieke kinderboek van J.M. Barrie. Peter Pan, wie weet dat niet, gaat over de eeuwig jonge Peter die zich teruggetrokken heeft op het eiland Neverland, waar hij de baas speelt over andere eeuwige jongetjes en zijn krachten meet met de verbeterde kapitein Haak. *Peter Pan* is een verhaal dat iedereen kent maar niemand heeft gelezen. Ik had het aan mijn zoon gegeven die begonnen is met het tweetalig VWO, maar hij vond het saai, waarop ik besloot het eindelijk eens zelf te lezen. Het was in één woord geweldig, vol goede grappen (de eilandbewoners huilen bijvoorbeeld als coyotes, 'and some of them do it even better than the coyotes, who are not very good at it') en onvergetelijke beelden zoals de tikkende krokodil met de wekker in zijn buik.

Ik houd, moet ik eerlijk toegeven, soms meer van kinderboeken dan van boeken voor volwassenen. Het punt is: waar je volwassen boeken soms dichtslaat met een knoop in je maag, komt in kinderboeken altijd alles weer goed. Dat wil niet zeggen dat kinderboeken zoetsappig zijn, en een mooi voorbeeld daarvan is *Peter Pan*. Peter is een prachtig kind, dat iedereen betovert met zijn heldenmoed en zijn parelende melktanden. Maar hij is ook zelfingenomen, manipulatief en harteloos. Hij steekt zijn eigen loftrumpet, probeert andere kinderen los te weken van hun moeder en vergeet iedereen die uit zijn gezichtsveld verdwijnt. Dat staat me aan in *Peter Pan*, dat het kind Peter niet wordt geïdealiseerd.

En dat is ook precies het punt waarop *Peter Pan* mij deed denken aan het andere boek dat ik recent las. *Dat beloof ik* gaat over de 12-jarige M., een meisje met lange woeste krullen dat door haar ouders van hot naar her gesleept wordt, mishandeld, verwaarloosd en verlaten. Haar wankele ankers in deze zee van geweld zijn haar liefde voor haar broertje, paarden die in elke nieuwe woonplaats opduiken, en dubieuze mannen die zich over haar ontfermen om haar vervolgens op hun beurt te gebruiken. *Dat beloof ik* is een treurig boek en zo is het ook bedoeld: om de lezer een blik te gunnen in de wereld van kinderen zoals M., die 's avonds niet worden ingestopt en voorgelezen maar die naar bed gaan met een lege maag.

'In zo'n chaotische, onveilige situatie,' zei Roxane van Iperen in de Volkskrant, '[moet je] ook heel veel "foute" dingen doen. Dus gebruikt M. zelf ook geweld, ze liegt en bedriegt, manipuleert en jat, laat mensen vallen op cruciale momenten.' Maar bij lezing vond ik het meevallen met het liegen, bedriegen, manipuleren en jatten van M. Welk kind experimenteert er niet met macht en eerlijkheid door anderen op de kop te zitten, de werkelijkheid te verdraaien en te kijken hoever je komt? Peter in ieder geval wel. Het wordt niet goed-gepraat, maar het wordt hem gegund.

Peter en M. zijn allebei getraumatiseerde kinderen. Beiden zijn ze hun moeder kwijtgeraakt: Peter op een raadselachtige manier, M. omdat haar moeder, vanuit angst, onzekerheid of egocentrisme, kiest voor M.'s gewelddadige vader en M. achterlaat. Hoewel Peter

Je bent niet alleen

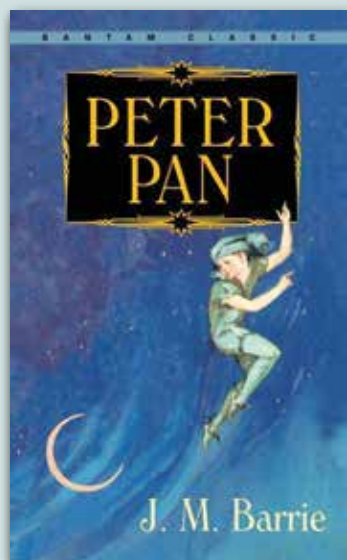

zich zijn moeder niet kan herinneren, heeft hij dromen, 'and they were more painful than the dreams of other boys. For hours he could not be separated from these dreams, though he wailed piteously in them.' M. mist haar moeder als een pup zijn nest: 'Ze was niet verdrietig maar onbewoond. Een verlaten pand waaruit alles was meegenomen, niet alleen de meubels, de kleden en de kaarsen, maar zelfs de geur van de mensen die er hun leven hadden opgebouwd.'

Ik vond dat het meest treurige moment uit *Dat beloof ik*. Je kunt als kind mishandeld, misbruikt en verworpen worden, maar dan ben je in ieder geval *iemand*s verwerpelijke kind. Maar als je vervolgens ook nog in de steek gelaten wordt, dan ben je niets, van niemand.

Peter wapent zich tegen pijn door zich te onthechten en zijn eigen victorie te kraaien. Peter is een klassieke narcist: innemend, egocentrisch, anderen inzetend voor zijn eigen gewin. Hij is door niemand verlaten, hij is degene die verlaat. M. daarentegen worstelt om een eigen identiteit te ontwikkelen, om iemand te vinden die haar ziet, om een doel te vinden in het leven door te zorgen voor kinderen die kwetsbaarder zijn dan zij. M. heeft zich wél gehecht, maar ze wordt verlaten. Beiden zijn ze het geloof in volwassenen verloren, maar het grootste verlies is dat van M.

Zou het geholpen hebben, vraag ik me af, als M. *Peter Pan* had gelezen. Als de meester het haar gegeven had om te lezen tijdens de pauze in de klas. Dan had ze een wereld leren kennen waarin verlaten kinderen zelfvoorzienend zijn, waarin ze genoeg hebben aan zichzelf, waarin ze hun buiken vullen met denkbeeldig eten en tevreden ingestopt worden door een fantasiemoeder. Dan had ze een jongen leren kennen die liegt, manipuleert en moordt, maar die toch niet veroordeeld wordt en nooit weggezet wordt als slecht. Het had het gat in M. niet gevuld, vermoed ik, het had haar niet getroost. Maar misschien had het haar voorgehouden, ter overweging, zoals alleen boeken dat kunnen: er zijn andere kinderen zoals jij, je bent niet alleen.

Roxane van Iperen (2023). *Dat beloof ik*. Thomas Rap.

J.M. Barrie (1911/2013). *Peter Pan*. Puffin Books.

Jackie June ter Heide - Klinisch psycholoog en theoloog en als behandelaar en senior onderzoeker werkzaam bij ARQ Centrum'45.

Foto Jeroen Poortvliet

Leren van de geschiedenis, werken aan een gemeenschappelijke toekomst

Piet Hein Donner, Marjolijn de Loos en Edmond Wellenstein

Decennia zijn ze betrokken bij het herdenken en herinneren van de Tweede Wereldoorlog. Oud-klasgenoten Marjolijn de Loos, Edmond Wellenstein en Piet Hein Donner praten over hun motivatie zich hiervoor in te zetten, vanuit de oorlogservaringen van hun familie en het opgroeien in het naoorlogse Europa. De Loos: 'Er is inderdaad wat je zegt, een rugzakje.'

Door Annelieke Drogendijk en Bart Nauta

'Zat jouw vader ook in Kamp Amersfoort?', vraagt Edmond Wellenstein (1949) verbaasd. 'Ja, zeker!', antwoordt Marjolijn de Loos (1948), 'en van daaruit naar nog vele andere concentratiekampen.' De twee hebben elkaar zojuist omhelsd en meteen gaat het al over de Tweede Wereldoorlog. Een belangrijk onderwerp in hun leven, niet alleen vanwege de functies die ze bij verscheidene WO2 herinneringscentra en stichtingen hebben bekleed en bekleden, maar ook vanwege hun familieachtergrond, de oorlogsjaren van hun ouders.

Ondertussen schenkt Piet Hein Donner (1948), kleinzoon van Jan Donner, gijzelaar en voormalig gevangene van het Oranjehotel en Buchenwald, koffie in. Kijkend vanaf het Franse balkon wappert de vlag van de Oorlogsgravenstichting aan de gevel van het statige, witte pand in Den Haag, waar ze in het kantoor van de directeur bijeengekomen zijn. Vorig jaar zwaaide Donner af als

president en voorzitter van de raad van toezicht van de Oorlogsgravenstichting. Ook Wellenstein is al een aantal jaren nauw bestuurlijk betrokken bij de Oorlogsgravenstichting, evenals bij Nationaal Monument Kamp Amersfoort en het Nationaal Monument Oranjehotel. De Loos is onder meer bestuurslid van Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers.

Er is meer dat hen bindt. De drie kennen elkaar al sinds hun jeugdijaren op de Europese school in Luxemburg, met leerlingen van zes nationaliteiten. In het eerste decennium na de Tweede Wereldoorlog trokken de ouders van Wellenstein, De Loos en Donner naar Luxemburg, waar er gebouwd werd aan het Europese project. De vaders van De Loos en Wellenstein werkten voor de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), de voorloper van de Europese Unie. De vader van Donner was rechter bij het Europese hof van Justitie.

Wederopbouw van Europa

‘We moeten het niet groter maken dan het is, maar de oorlog heeft ervoor gezorgd dat mijn vader begin jaren vijftig in Luxemburg is gaan werken en de familie daar is gaan wonen,’ zegt Wellenstein. ‘Mijn vader studeerde technische natuurkunde in Delft en ambieerde een wetenschappelijke carrière. Tijdens de bezetting is er vanuit Delft een grote verzetsactiviteit ontwikkeld en dat heeft ertoe geleid dat mijn vader op een gegeven moment is gearresteerd. Hij belandde in het Oranjehotel en later Kamp Amersfoort. Om onduidelijke redenen is hij vrijgekomen en dat heeft zijn leven gered. Getuige van de terreur in het kamp heeft hij besloten zich na de bevrijding geheel te wijden aan de wederopbouw van en de vrede in Europa.’

De Loos’ vader, ook wel ‘Bekkie’ genoemd, was een van de oprichters van de Stichting Vriendenkring Oud-Nat-zweilers en voorzitter van het Nederlands Dachau Comité. De Loos: ‘Mijn vader is in Leiden in het verzet gerold, met de zogenaamde Indische jongens. Deze kende hij uit zijn Indische tijd; hij is daar geboren. Ze werden verraden. Hij is vele malen op transport gezet naar verschillende kampen. Na de oorlog pakte hij zijn studie Nederlands en Indisch recht weer op en maakte dat af. Hierna vertrok hij naar Brussel, want Nederland was te klein voor hem: op zijn 19e kwam hij voor het eerst in Nederland aan, en op zijn 24e werd hij door de Duitsers gevangen genomen. Vanuit Brussel vertrokken we naar de EGKS in Luxemburg. Europa stond hoog op de agenda van mijn vader.’

‘Mijn grootvader zat achtereenvolgens vast in Schoorl, Scheveningen, Buchenwald en St. Michielsgestel,’ zegt Donner. ‘Mijn vader zat in het schoolverzet als secretaris van de protestantse scholen. Mijn moeder bracht de verzetskrant Trouw clandestien rond. Voor mijn vader, hoogleraar staatsrecht en administratief recht, was na de oorlog met name de ontwikkeling van de Europese rechtsorde interessant. In 1958 werd hij de president van het Europese hof en daardoor verhuisden wij naar Luxemburg. De grote vragen voor mij toen waren, als tienjarige: hoe moet dat met mijn vriendjes en hoe moet dat met de taal? Want ik had niet van jongs af aan Frans geleerd.’

Het leven omarmen

‘Terwijl in Nederland men het nog had over de moffen, was dat in Luxemburg heel anders. Onze ouders wilden het verleden een plek geven en werken aan de toekomst; vervolgt Donner. ‘Het was niet zo dat we daardoor de oorlog vergaten, want als we in die tijd vanuit Luxemburg naar Trier gingen, dan lag de halve stad nog in puin. Op de Europese school hadden we een Duitse geschiedenisleraar die militair was geweest. Ik herinner me nog dat hij zei: “Kiew? Da bin ich noch im Krieg gewesen.”’

Wellenstein: ‘In Luxemburg heerste vanaf 1953 een pioniersgeest. In de school hing er een krijtbord met daarop de tekst die doelde op de Europese wederopbouw: *Wir bauen eine neue Stadt!* Samen met Belgische, Duitse, Franse, Italiaanse en Luxemburgse klasgenoten wezen wij kinderen van de lagere school naar dat bord. De gezinnen die naar Luxemburg trokken zetten hun schouders eronder en deden dat met elkaar: samenwerken aan een nieuw Europa met vrede en welvaart.’

‘In het kamp heeft hij besloten zich na de bevrijding geheel te wijden aan de wederopbouw van en de vrede in Europa.’

‘Mijn moeder zat in het verzet en heeft alles verloren door het bombardement op het Bezuidenhout in Den Haag in 1945,’ zegt de Loos. ‘Mijn ouders waren sterke mensen die het leven hebben omarmd, omdat ze in diepe zwarte gaten hebben gekeken. Ze hebben een gezin gesticht en ze moesten door. Binnen ons gezin stond respect voor je medemens hoog in het vaandel.’

Ook in het gezin van Wellenstein was die boodschap belangrijk. ‘Je hebt respect voor alle nationaliteiten,

Edmond Wellenstein

los van hun beladen verleden. We kregen als kinderen een realistisch beeld op geschiedenis mee: iedereen maakt fouten.'

Donner: 'Door de ervaringen in de oorlog heerste in onze familie het idee dat we moesten oppassen met het veroordelen. Enige tijd na de

'De boodschap is: Pas op, we hebben het in ons, oorlog en geweld'

Piet Hein Donner

oorlog gingen de discussies in Nederland over goed en fout. Maar bij ons thuis was het dus: pas op, het is geen eigen verdienste dat je goed was, het had ook in hoge mate met omstandigheden te maken.'

'Mijn vader correspondeerde tot op hoge leeftijd met een Duitse ex-collega en vriend, die in de *Wehrmacht* had gediend, over hun ervaringen tijdens de oorlog', zegt Wellenstein. 'Zijn collega vroeg zich af hoe het toch mogelijk was dat mijn vader zo goed kon omgaan met mensen die in de jaren '40 aan de andere kant hebben gestaan. Terwijl mijn vader wilde weten hoe het mogelijk was dat hij en anderen die bij de *Wehrmacht* dienden, zich door nazi's hebben laten meeslepen in de gruweldaden.'

'Je moest niet oordelen, eerst uitzoeken, dat was ook een belangrijke les in ons gezin', vult De Loos aan. Donner schenkt een tweede ronde koffie en thee in.

Kampsyndroom

Wellenstein: 'Omwille van een goede verstandhouding, was het voor jonge families in Luxemburg goed om te weten waar iedereen vandaan kwam, want het was bij lange na niet altijd even gemakkelijk om samen te werken met een Duitse of Italiaanse collega. Toch deelden ze uiteindelijk de gezamenlijke opdracht te bouwen aan het herstel van het sociale fundament van Europa.'

De Loos, Wellenstein en Donner hebben ondanks het oorlogsverleden van hun ouders en grootouders geen zware last van de oorlog ervaren. De Loos: 'Op bepaalde periodes van het jaar was het wat drukker voor mijn vader, want dan hij moest weer terug naar Dachau. Bijvoorbeeld vanwege de bouw van een protestantse kerk aldaar. We waren thuis met zes kinderen. Ik ben de

oudste. Na mij kwamen een broertje en een zusje. Dan volgt er een gat van vier jaar en kreeg ik nog een zusje en kwam er een tweeling. Wij oudsten hebben een leuke gezellige vader gehad. Dat is anders voor mijn jongste zusjes. In de jaren '60 werd mijn vader depressief. Het kampsyndroom kwam boven drijven. Hij is met vervroegd pensioen gegaan omdat hij niet meer kon functioneren. Ik was het huis al uit, maar voor mijn zusjes is dat een zware periode geweest.'

Donner: 'Voor sommige mensen van de tweede generatie is het onmiskenbaar dat de kinderen mede slachtoffer zijn geworden van wat hun ouders meegemaakt hebben. De derde generatie voelt zich veel vrijer om de geschiedenis op te halen, om het te doen herleven.'

'Ik herinner me nog dat ik met mijn kinderen voor de poorten van Natzweiler stond in de winter', vervolgt De Loos. 'Het kamp was dicht, het sneeuwde. Toen begonnen de kinderen mij hele andere vragen te stellen dan ik ooit zou durven stellen aan mijn eigen ouders. Heel indringende, persoonlijke vragen. In tegenstelling tot mijn kinderen, hebben wij van de tweede generatie van dichtbij gezien wat oorlog met een mens doet. Ik garandeer je dat in heel veel families het heel ernstig is geweest, waarbij de tweede generatie echt een tik van de molen heeft gekregen. Ik heb een hele gelukkige jeugd gehad. Maar er is inderdaad wat je zegt, een rugzakje.'

Waarschuwing

Wellenstein: 'Bij ons thuis was de oorlog niet iets waarover we dagelijks spraken. Dat gebeurde later, toen ik in militaire dienst was en ik erewacht moest lopen bij het monument in Amersfoort voor de 101 Sovjetmilitairen die in Kamp Amersfoort zijn vermoord. Ik belde

Foto Jeroen Poortvliet

‘Wij van de tweede generatie hebben van dichtbij gezien wat oorlog met een mens doet’

‘Het gaat erom dat jonge generaties alert worden als de vrijheid en democratische rechtsstaat in het geding zijn,’ voegt Wellenstein toe. ‘Maar ook dat je verzoening zoekt met wie vroeger vijanden waren. Verbinding leggen tussen vroeger en nu is ook noodzakelijk. We leven in Nederland met honderdzestig tot

Marjolijn de Loos

honderdzeventig verschillende nationaliteiten, onder wie veel nieuwe Nederlanders die uit oorlogsgebieden komen. Hoe kun je hen helpen bij het goed landen hier in Nederland? Hoe kunnen we oog hebben voor hun oorlogsleed? Door herdenken geven we rekenschap aan de geschiedenis, aan zwarte bladzijdes, zoals het slavenij- en koloniale verleden. Ook dat moet een plaats krijgen in de samenleving.’

mijn vader in Brussel en vroeg hem ernaar. Toen pas is het gesprek tussen mijn vader en mij op gang gekomen, en daarna ook door samen herdenkingen te bezoeken. Mijn ouders konden er op een gegeven moment goed over praten, ook met hun kleinkinderen. Dit was voor mij persoonlijk geen zware deken of een worsteling, maar een organisch proces, zoals ik ook heel geleidelijk bij verschillende stichtingen betrokken ben geraakt.’

‘Ik heb me in mijn jeugd niet zoveel bemoeid met het oorlogsverleden,’ zegt De Loos. ‘Het was er, als kinderen moesten wij ons op 4 mei vooral een beetje rustig houden. Ik hield me er niet zoveel mee bezig. Vanaf mijn pensionering ben ik er langzaam ingerold. Eerst bij Natzweiler als organisator van de reizen voor oud-gevangenen naar het voormalige concentratiekamp Natzweiler. Dat kwam niet uit een bepaalde belasting of gevoel van ereschuld. Nee, de oude mannen wilden daar graag naar toe, en ik droeg daaraan bij. Uiteindelijk heeft dat geresulteerd dat ik de voorzitter van het internationale Natzweiler Comité geworden ben.’

Donner: ‘Mijn motief bij de Oorlogsgravenstichting was om vooral de functie van herdenken over te brengen: de boodschap is niet “de Duitsers waren de slechten, en de goeden waren de Nederlanders.” Bij de derde generatie zie ik soms een zwart-wit herdenking, met een bepaalde morele verhevenheid, vanuit het idee dat wij als Nederlanders nabestaanden zijn van het verzet en moreel beter zijn. Maar de Jodenvervolging was niet gelukt als de Nederlanders er niet bij hadden geholpen. We zijn nabestaanden van beide geschiedenissen, van daders en slachtoffers. De boodschap is: Pas op, we hebben het in ons, oorlog en geweld.’

‘Met alleen herdenken komen we er niet. Twee minuten stilte, een kranslegging of een toespraak met de boodschap “dit nooit meer” zijn niet voldoende. Ik zou veel meer op educatie willen inzetten. Maatschappijleer of geschiedenis over het belang van de pijlers van een democratische rechtstaat. Het is essentieel dat jongeren bewust worden dat het mis kan gaan,’ aldus De Loos.

Donner: ‘Het grote gevaar is dat mensen oorlog zien als alleen maar iets uit de geschiedenis. Dat is het niet, zie de oorlog in Oekraïne. Minstens zo verontrustend is dat Joden zich bedreigd voelen in Nederland. Het moet er niet insluipen dat dit soort dingen normaal worden. Herdenken heeft en behoudt zijn functie. Zoals de Duitsers het mooi kunnen zeggen: “*Sich gesamtlich die Geschichte stellen für eine gemeinschaftliche Zukunft*”. Je gezamenlijk in het gezicht en onder het oordeel van de geschiedenis plaatsen, om een gemeenschappelijke toekomst te hebben.’

Annelieke Drogendijk - Directeur van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en ARQ International.
Bart Nauta - Onderzoeker bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine.

De taalverschillen op mijn werk zorgen soms voor grappige situaties. Zo ontving onze afdeling als bedankje voor een geslaagde behandeling van een Afghaanse man een prachtige condoleancekaart. Een Koerdische jongen die door een behandeling opgeknapt was en tegen wie ik zei dat hij er een stuk beter uit zag, zag dat als versierpoging en ging daar weinig terughoudend op in. En een Afrikaanse jongen was helemaal van slag toen hij op het whiteboard meende te zien staan wat zijn sterfdatum zou zijn. Feitelijk stond daar de 'streefdatum van zijn ontslag' uit de kliniek.

Taalverschillen zorgen ook voor moeilijke, uitdagende situaties. Zo stelde een boze man uit Tsjetsjenië zich agressief naar mij op waarbij hij mij uitschold en de indruk wekte mij te bedreigen. Door het taalverschil wist ik echter niet waar die bedreigingen precies uit bestonden, wat het een extra angstige situatie maakte. In de gezinskliniek zijn we er soms getuige van dat moeders hard schreeuwen tegen hun kinderen. Dat wij niet kunnen verstaan wat er over en weer gezegd wordt maakt dat we beperkt zijn in onze middelen om direct te interveniëren. Is het, zoals veel Afrikaanse vrouwen zeggen, de Afrikaanse opvoedstijl of is er sprake van onveiligheid? En als iemand in de kliniek zijn traumatiserende verleden herbeleefd is het moeilijk om met die persoon weer contact te krijgen als je zijn taal niet spreekt.

Taalverwarring

Helaas zorgen taalverschillen voor ongelijke kansen op het ontvangen van goede zorg in Nederland. In de jaren dat ik met vluchtelingen werk heb ik hoogopgeleide therapeuten horen beweren dat 'die mensen ook maar eerst Nederlands moeten leren, willen ze een goede behandeling krijgen'. Heb ik managers horen zeggen dat therapeuten 'dan maar met handen, voeten en in gebrekkelijk Nederlands traumatherapie moeten geven'. En, misschien wel het allerergste, heb ik gehoord hoe, met de grootste vanzelfsprekendheid, kinderen en partners worden ingezet om te tolken tijdens intakegesprekken en behandelingen. Hierdoor worden kinderen thuisgehouden van school en krijgen zij keer op keer dingen te horen die niet voor hun oren bestemd zijn. Nog steeds krijg ik regelmatig te horen, als ik gebeld word door mensen die bij andere GGZ instellingen werken: 'Wij kunnen deze mensen niet helpen, want zij spreken geen Nederlands'. Laten we deze hulpeloosheid echter omzetten in de vraag: 'Wij spreken elkaars taal niet, hoe gaan we dat overbruggen?' Vluchtelingen en asielzoekers die de Nederlandse taal niet goed beheersen hebben immers evenveel recht op een goede behandeling als mensen die de Nederlandse taal wel spreken. Het is niet alleen een taak van de therapeut om dat taalverschil te overbruggen – het is de plicht van de therapeut. Nederlandse les, handen, voeten, kinderen en partners zijn daar niet het juiste middel toe.

De mensen die bij mij in de behandelkamer komen, spreken vrijwel nooit dezelfde taal als ik. Echter, met behulp van een tolk zijn die verschillen over het algemeen goed te overbruggen. Met een tolk kan de patiënt een goede behandeling krijgen, kunnen de kinderen blijven spelen en naar school gaan en kunnen we soms samen ook nog even lachen over de miscommunicatie die tussendoor plaatsvindt. Bijvoorbeeld om de uitspraak van een groep patiënten die na het eten steeds riep: 'goede toekomst!' in plaats van 'goede bekomst'. Onbedoeld niet de wens die doorgaans uitgesproken wordt na een maaltijd, maar als je het mij vraagt een mooiere wens, dus laten we die er vooral in houden.

Nienke Smit – Klinisch psycholoog bij ARQ Centrum'45.

Foto Evgeniy Pavlov

Uit de serie 'Total Photograph' (1990-1994) van Evgeniy Pavlov, waarin hij de Russische onderdrukking in de jaren zeventig vastlegt.

Oekraïne: het pad naar vrijheid

In Nationaal Monument Kamp Vught is tot eind november de tentoonstelling *Oekraïne: het pad naar vrijheid* te zien. De Oekraïense strijd tegen de Russische overheersing wordt in beeld gebracht aan de hand van het werk van elf Oekraïense fotografen en één filmmaker. Een strijd die niet pas bij de Russische inval in 2022 begon, maar in feite al decennia voortduurt.

Het verhaal begint in de jaren zeventig, toen de Oekraïense beeldende kunst openlijk uiting begon te geven aan haar eigen taal. Vanaf het moment waarop de beeldtaal in het land zich begint te bevrijden van het opgelegde juk van de Sovjet-Unie maken Oekraïense fotografen duidelijk hoe kunst tegelijkertijd autonoom én een spiegel is van de turbulente samenleving waarin zij tot stand komt. Het sociaal-politieke en het artistieke leven zijn in dit land nauw met elkaar verbonden. Van de Sovjet-Unie en de val ervan, tot de Oranjerevolutie, de Maidan-protesten en de huidige oorlog: het politieke klimaat in Oekraïne is altijd beladen geweest en dat zien we terug in het werk van de fotografen.

Bron Valeriy Miloserdov

Maidanopstand in 2014.

TENTOONSTELLING

Te zien t/m 30 november 2023

Nationaal Monument Kamp Vught

Lunettenlaan 600

5263 NT Vught

073 6566764

www.nmkampvught.nl

Bron Andriy Lomakin

Maryana Zhahlo poseert met haar Z-15-geweer. Toen de dreiging van een grootschalige Russische invasie toenam, kocht ze het geweer, volgde ze de sluipschuttersopleiding en werd ze lid van het 130ste territoriale verdedigingsbataljon. – Kyiv 23 januari 2022.

Bron Oksana Parafeniuk

Deelnemers aan de training burgerverdediging oefenen met geïmproviseerde houten wapens – Kyiv 6 februari 2022.

Bron Oksana Parafeniuk

*Foto links:
Een deelnemer aan de manifestatie van de National Democratic Forces of Ukraine houdt de anticommunistische krant 'Voor een vrij Oekraïne' vast bij wijze van leus – Kyiv 30 september 1990.*

Frits van der Schrieck

Gecodeerd bericht verzonden door Frits van der Schrieck

‘Mensen moeten niet op hun geheimen blijven zitten’

Pauline van der Schrieck vertelt over het verzetsverleden van haar vader, Frits van der Schrieck, over gecodeerde notities die hij gebruikte tijdens zijn gevangenschap in het Oranjehotel en cryptische berichten die hij ontving tijdens zijn verblijf in kamp Haaren.

Door Arjen van Lil

Geen van de Leidse studenten, verenigd in jaarclub ‘De Muskietiers’ van studentenvereniging Minerva, had voor mogelijk gehouden wat de Tweede Wereldoorlog voor hen zou gaan betekenen. Met het uitbreken van de oorlog in mei 1940, besloot Frits direct in verzet te komen. Hij verkende op de fiets de grensstreek en organiseerde vluchtroutes om mensen het land uit te krijgen, hielp met het verspreiden van het ‘Manifest’ van Erik Hazelhoff Roelfzema in Leiden, en er werd een boot door de duinen gesleept voor Engelandvaarders. Later zorgde Frits voor onderduikadressen, onder andere voor een Canadese vlieger. Hij spioneerde, saboteerde, bemiddelde voor geheim agenten en zoekt contact met een begin-

Door ons niet te vertellen over zijn ervaringen, heeft hij ons ook ontzien

nende Ordiedienst. De studenten van ‘De Muskietiers’ kwamen uiteindelijk ieder op een eigen pad terecht.

In juni 1942 werd Frits verraden, opgepakt door de *Sicherheidsdienst* en opgesloten in het Oranjehotel in Scheveningen, waar hij tot en met december in isola-

tie vastzat. Daarna werd hij overgeplaatst naar kamp Haaren, waar hij tot april 1944 zat, waarna hij wegens ziekte werd ontslagen.

In het Oranjehotel mocht Frits geen post ontvangen, noch zelf schrijven. In zijn archief is later één document gevonden uit die tijd met een reeks getallen, tekens en letters. Dit briefje werd dit jaar ontcijferd door onderzoeker Florentijn van Kampen. Wat stond er in dit briefje en wat hebben de vele cryptische berichten voor Pauline betekend?

‘Ik heb uiteindelijk een grote hoeveelheid correspondentie van mijn vader gekregen’ legt Pauline uit. ‘Alles wat hij ontving en vanuit Haaren verstuurde, werd gecensureerd door de Duitsers. Op een gegeven moment ben ik de cryptische berichten beter gaan begrijpen. Eén ervan begon bijvoorbeeld met de zin: “Tante Willie, de moeder van Juultje heeft Chrisje mee op reis genomen”. Die namen hebben we niet in de familie. Maar dat was dus koningin Wilhelmina. En zo kon mijn vader weten dat zijn verzetsvrienden Chris Krediet en Erik Hazelhoff Roelfzema, veilig in Londen waren aangekomen. Al die briefkaarten vormden eerst een enorme puzzel voor mij die mij toch een hoop nieuwe informatie gaf.’

En heeft hij daar nooit iets over verteld?

‘Nee, afgezien van een enkele anekdote, was hij een nogal gesloten man.’

Werd die stilte wel eens doorbroken?

‘In 1977 kwam de film *Soldaat van Oranje* uit. Ik heb die film toen niet gezien, dus dat is aan mij voorbijgegaan. Hij is naar de première geweest met zijn toenmalige vrouw en mijn zus Miriam. Ik heb hem er toen niets over gevraagd. Eerder, toen ik 12 jaar oud was, had hij me meegenomen naar de film *De Overval* – een film over het verzet en gevangenschap. Ik was te jong en begreep het niet en hij sprak er verder ook niet over met mij. Maar dat is wel blijven hangen – wat was er dan met die oorlog? Toen hij overleed kreeg ik zijn archief. Maar er zat niets in uit de oorlogsperiode.’

En u voelde dat er wel iets was?

‘Ja, het klopte gewoon niet. Langzamerhand kreeg ik van mijn broers en zussen steeds meer documenten binnen, waaronder ook een enorme hoeveelheid brieven.’

En dus ook het recent ontcijferde codebericht?

‘Ja, het was een briefje vol “codetaal”, dus we dachten dat het om een groot geheim zou gaan. Maar dat was dus niet zo. Ergens was dat jammer, maar tegelijkertijd is dit ook mooi. Wat het wel heeft gebracht, is een beter besef van wat het betekent om eenzaam opgesloten te zitten.’

Fotografie: nadeo.nl

Pauline van der Schriek

Het bericht ging over wetteksten. Op welk recht hadden die betrekking? Waarom maakte hij die aantekeningen?

‘Wat ik heb begrepen is dat hij bepaalde wetteksten wilde nakijken, mocht hij de oorlog overleven. Hij had één studieboek mogen ontvangen in de gevangenis en dit waren zijn gecodeerde aantekeningen. Ze hadden betrekking op staatsrecht en democratie. Bijzonder om juist in gevangenschap hier mee bezig te zijn. Maar ik denk vooral dat hij iets heeft verzonnen dat hem bezig zou houden. Hij had toen ook geen schrijfpapier en potlood. Hij heeft een potlood gemaakt van een houten lepel en een stukje grafiet. Het papier was simpelweg wc-papier. Je vergeestelijkt in zo’n cel, zo schreef hij, je moet je ergens mee bezighouden.’

Dat hij hier zo mee bezig was, lijkt mij ook een teken van hoop. Hij was bezig met het ‘hierna’.

‘Ja dat is waar. In Duitse formulieren staat hij genoteerd

als een *Mitläufer*, een meeloper. En met zijn kennis van het recht dacht hij: "Prima, laat ze dat maar denken." Terwijl hij veel meer had gedaan. Hij kon daarmee inschatten dat hij misschien niet de doodstraf zou krijgen, al kon je dat daar natuurlijk nooit helemaal zeker weten. Toen hij vanuit Kamp Haaren naar het ziekenhuis in Den Bosch was overgebracht, heeft hij de kans gehad te ontsnappen. Maar hij heeft dat niet gedaan omdat er ook gijzelaars uit het verzet waren. Die wilde hij niet in gevaar brengen.'

Liggen er misschien nog wel meer geheimen?

'Dat denk ik. Richting het einde van de oorlog, vanaf eind 1944, zitten zijn mede Musketiers uit Leiden – Paul Renardel de Lavalette, Gerhard Coutinho, Erik Hazelhoff Roelfzema en Chris Krediet - allemaal bij het Militair Gezag van Prins Bernhard in Noord-Brabant. Dat is apart. Na de bevrijding ging mijn vader direct naar Anneville. Dat was waar Wilhelmina zat met Prins Bernhard. Van daaruit heeft hij waarschijnlijk ook werk gekregen dat hij vanaf oktober 1945 ging doen. Dat was bij de Krijgsraad in Londen. Hij heeft dat echter zelf nooit opgeschreven. Ik ben het te weten gekomen aan de hand van brieven van anderen en uit archieven.'

Hij was dus goed in zwijgen wanneer het moest?

'Sommige vrienden, Erik Hazelhoff Roelfzema bijvoorbeeld, hebben altijd in vrijheid kunnen handelen. Weliswaar met het nodige gevaar, maar wel in vrijheid. Terwijl mijn vader heeft vastgezet in *Einzelhaft* (geïsoleerde opsluiting). Dat is cruciaal, dat verandert een mens. Erik was al een extravert persoon, mijn vader introvert. Dus toen zij na de oorlog weer samen kwamen, spraken zij een andere taal. Ze waren veranderd maar hebben wel altijd contact gehouden.'

'Na de oorlog heeft mijn vader nog het een en ander kunnen betekenen voor de buitengewone pensioenen voor mede-verzetsstrijders. Ik heb ook wel eens geprobeerd om erachter te komen of hij na de oorlog psychische hulp heeft gezocht. Dat weet ik dus niet en ik vraag

Cel 601 in het Oranjehotel.

Het belang van vriendschap heb ik van mijn vader geleerd

het mij nog wel eens af. Want hij heeft het echt heel moeilijk gehad. Heeft hij hulp gekregen? Of heeft hij dat allemaal alleen moeten doorstaan? Hij had ook een gezin dat hij daarmee niet wilde belasten. Ik denk dat hij wel hulp had kunnen gebruiken.'

'Hij heeft ons nooit verteld over de oorlog – dat had ik wel gewild. Maar aan de andere kant, door ons niet te vertellen over zijn ervaringen, heeft hij ons ontzien. Het is net hoe je het bekijkt. Ergens ben ik blij dat ik 60 jaar zonder die oorlog heb kunnen leven.'

Hij probeerde jou te ontzien. Maar jij probeerde ook hem te ontzien?

'Ja, ik denk dat ik beseftte dat hij een moeilijke tijd had. Ik ben blij dat ik lange tijd niet met het oorlogsverleden van mijn vader bezig ben geweest. Ik heb mijn eigen kinderen kunnen grootbrengen en kunnen werken. Nu ik met pensioen ben, vind ik het zinvol om erin te duiken. Er zijn genoeg brieven van hem en zijn vrienden. Het is een manier om toch antwoorden te krijgen op vragen die ik had.'

Foto Arjan de Jager

Wat betekenden zijn vrienden voor hem?

‘Zijn echte vrienden noemde hij “vrinden”. Daar deed hij ’s nachts de deur voor open. Als kind zijn wij vaak mee op bezoek gegaan. Zijn vrienden vertelden altijd dat wij hartelijk welkom waren; we kregen het warmste ontvangst. Ik wist natuurlijk helemaal niet bij wie we allemaal langsgingen, maar dat waren dus zijn vrienden uit de oorlog. Dat was altijd een onvoorwaardelijk welkom.’

‘Het belang van vriendschap heb ik van hem geleerd. Maar bijvoorbeeld ook zelfredzaamheid. Ik werd op de trein gezet om in Zuid-Frankrijk als au pair de vakantie door te brengen. Ik had alleen wat Nederlands geld en moest in Parijs overstappen naar een ander station. Daar sta je dan, zie maar dat je je redt. Als au pair leerde je je aanpassen en een taal. Ik snap nu waarom hij dat belangrijk vond: hij was lid van de *International Friendship League* en zijn vrienden ontkwamen naar Engeland mede door hun taalbeheersing. En zo werken de lessen uit zijn oorlog ook door in mijn leven.’

Voor sommigen haalt een oorlog ook hele krachtige eigenschappen naar boven.

‘Ja, dat zie je echt bij mijn vader. Zijn vriend Erik zei ook dat hij opbloeiende tijdens de oorlog. Hij was altijd vrij stil en dat werd nu zijn kracht. Uit zijn brieven blijkt ook dat hij ontzettend goed het verhaal had vormgegeven dat hij paraat had bij het verhoor door de Duitsers. Daar mocht geen barst inzitten. Hij had zich dat scherp ingeprent. Wanneer de Duitsers hem naar verzetsmensen vroegen kon hij zeggen: “Nee, dat is die geweest”, wetende dat die persoon dan allang het land uit was. Bij die verhoren heeft hij “peentjes gezweet” want hij wist dat hij goed moest onthouden wat hij had gezegd. Hij heeft dat weken volgehouden in het Oranjehotel, dat zat minutieus in zijn hoofd.’

‘Ze hebben hem daar wel letsel toegebracht, maar ook al hadden ze dat nog meer gedaan, ik geloof niet dat hij iets zou hebben gezegd. Zijn vader was militair en ik denk dat hij die kracht wel heeft meegekregen. In een van zijn brieven schrijft hij dat het “krijgsontuchtelijk is om daarover te klagen”. Hij heeft daar nooit veel over gezegd. Er zijn wel eens momenten geweest dat ik iets had willen vragen, of zelfs heb gevraagd. Maar dan zag ik aan zijn gezicht, aan zijn hele mimiek: doe het maar niet.’

Het geven van gastlessen is een vorm van herdenken voor mij

En kon hij naar anderen wel zijn verhaal kwijt?

‘Ik weet dat hij wel op scholen zijn verhaal heeft verteld. Naar anderen toe kon hij makkelijker zijn verhaal kwijt. Maar niet naar zijn eigen kinderen, dat kon hij niet. Ik denk dat het voor hem ook prettig is geweest om zijn verhaal ergens te vertellen.’

‘In 2016 heb ik besloten om ook gastlessen te gaan geven. Ik doe dat soms bij het Oranjehotel en bij scholen via het Landelijk Steunpunt Gastsprekers WO II-heden van kamp Westerbork. De cel waar Frits gevangen zat in het Oranjehotel is er niet meer, maar als ik binnenloop merk ik toch wel dat het niet zomaar een gebouw voor mij is. Het is ook een vorm van herdenken voor mij; om mij te herinneren aan de gevolgen van oorlog. Dat heb ik namelijk nooit bewust met mijn vader gedaan. Toen wij klein waren, nam hij ons wel mee naar de Waalsdorpervlakte, maar wij wisten toen niet dat daar mensen waren geëxecuteerd. Wij speelden, terwijl hij daar zat, voor zich uit starend. Hij kon dan niks met ons. Ik heb het niet als vervelend ervaren, maar achteraf begrijp ik wel waarom we daar waren. Er zijn een hoop dingen gebeurd in zijn leven, en als ik nu het verhaal van mijn vader vertel, merk ik dat ik ook iets van mijzelf wil meegeven.’

Wat geeft u dan mee?

‘Dat het belangrijk is om te delen. Mensen moeten niet op hun geheimen blijven zitten. Stel vragen, want dat is iets dat ik te weinig heb gedaan. En daar heb ik spijt van. En ik vertel natuurlijk over het codebericht, waar dat allemaal voor staat. Kinderen stellen de meest treffende vragen; ze prikken door je verhaal heen. Dan word ik gedwongen om ook iets van mijzelf mee te geven. En als kinderen dan na een gastles naar buiten lopen, dan vind ik het belangrijk om ze mee te geven: “Als je zo naar buiten loopt, besef dan dat niet iedereen dat kon.”’

Arjen van Lil – beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

‘Mijn doofheid heeft me dichterbij mijn Joodse afkomst gebracht’

Net een week oud, moesten de Joodse ouders van Flip Delmonte (80) hem in 1943 als baby achterlaten in de crèche tegenover de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam. Zijn ouders werden afgevoerd en vermoord, hij werd gered. Hij groeide op bij Limburgse pleegouders, die pas later ontdekten dat hij doof is. Zijn doofheid en droevige start, stonden niet in de weg van zijn levenslust.

Door Alië Pegtel

‘Tot aan mijn elfde heb ik nooit geweten dat mijn ouders niet mijn biologische vader en moeder waren. Als ik over ze spreek, heb ik het nooit over mijn “pleegouders”, ze voelen voor mij als eigen. Ook al omdat ik mijn echte Joodse ouders nooit heb gekend. Ik groeide op in Brunssum in Zuid-Limburg. Omdat ik doof ben, verhuisde ik als vierjarige naar het christelijk doveninternaat Effatha in Voorburg. Mijn ouders waren hervormd, en bij ons in de buurt was alleen een katholieke dovenschool, die paste niet bij hun levensbeschouwing. Heimwee? Tja, daar had ik in het begin wel last van. ’s Avonds op de slaapzaal tussen twintig kinderen, huilde ik in bed. Niemand die het opviel, want niemand kon het horen. Maar ik ben heel nuchter opgevoed. Ik had leerplicht en moest naar school. Alleen in de vakanties was ik thuis, het kon nu eenmaal niet anders.

Ik was elf toen kinderen van een andere klas naar mij toe kwamen in de pauze: “Jouw ouders zijn overleden.” Ik schrok: ik had geen idee waar ze het over hadden. “Nee

hoor, mijn ouders leven gewoon nog.” De kinderen liepen naar de onderwijzer: “Flip zegt dat zijn ouders helemaal niet zijn overleden.” Mijn foto, met daaronder een tekstje dat mijn ouders waren gestorven in een concentratiekamp, stond in een schoolfolder van Effatha – maar die had ikzelf nooit gezien. De onderwijzer probeerde zich eruit te redden: “Nee, het is een andere Flip.” Maar er was op school geen andere leerling die Flip heette.

Tijdens de paasvakantie vertelde ik het aan mijn moeder. “Moet u nou eens horen wat ze zeggen.” Maar zij gaf geen antwoord. ’s Avonds herhaalde ik het tegen mijn vader. “Oh,” zei hij, maar gaf ook geen reactie. Daarmee was het voor mij klaar.

Terug op school vertelde de leraar over de Tweede Wereldoorlog: dat de Joden werden vervolgd en dat er miljoenen vermoord waren. Heel erg, vonden we. De les was afgelopen, tot de onderwijzer plots nog zei: “De ouders van één van jullie zijn ook vermoord in het con-

Flip Delmonte

heb en zelfspot. Dat relativeert. Ik ben niet zwaar op de hand, voel me geen slachtoffer. Ieder mens maakt dingen mee in z'n leven.

Ik was op mijn elfde nog te jong om me te interesseren in mijn biologische vader en moeder, maar later hoorde ik dat ze beide doof waren. Dat ik dat ook ben, wisten mijn pleegouders aanvankelijk niet. Als baby van elf weken ben ik in 1943 door verzetsleden op een nacht bij ze afgegeven. Ik was ondervoed en dood- en doodziek. Ze haalden de dokter erbij, gelukkig was die te vertrouwen, maar hij twijfelde of ik het zou redden. Mijn moeder heeft

die eerste maanden geen oog dicht gedaan, altijd was ze alert op mij. Toen ik was opgeknapt, wilde ze eigenlijk niet weten dat ik doof was. Haar zus attendeerde haar dat ik niet reageerde op geluiden. Maar mijn moeder kon er geen emoties meer bij hebben.

Een jaar voor mijn komst had ze haar zoontje verloren, hij was pas drie weken. Toen de hervormde kerk na zijn overlijden aan mijn ouders vroeg of ze een meisje of een jongetje wilden opvangen, wilden ze graag een jongen: ze hadden nog jongenskleertjes.

In hun omgeving vertelden ze dat ik uit Rotterdam kwam en dat mijn familie niet voor me kon zorgen. Mijn vader was herenkapper, in de achterkamer van onze woning had hij zijn zaak. Zijn klanten kwamen bij ons over de vloer, daar waren ook Duitse soldaten bij. Op een keer nam een Duitser me op schoot en speelde "paardje hop". Mijn moeder was doodbang dat hij mijn ware identiteit zou ontdekken. Een andere keer moest ze halsoverkop met mij vluchten naar haar ouders, na het bericht dat de Duitsers in Brunssum een razzia zouden houden om ondergedoken Joodse kinderen op te sporen. Ze was net dertig en bezweek bijna onder de zorgen om mij en het verdriet om haar overleden kindje. Na de bevrijding heeft ze een jaar in een rusthuis op krachten moeten komen.

centratiekamp." Ik keek om me heen: wie zou dat zijn? Maar toen wees de onderwijzer naar mij. "Je moeder heeft mij een brief geschreven of ik het aan je wilde vertellen, omdat zij niet wist hoe ze dat moest doen."

'Mijn doofheid is bepalender voor mijn identiteit dan mijn Joodszijn'

Dus ja, daar zat ik dan in de klas. In shock. Ik kon het me gewoon niet voorstellen. Ik wist dat ik Delmonte heette, en mijn ouders heetten Versteeg. Maar ik had daar nooit bij stilgestaan. Persoonlijke uitleg kreeg ik verder niet. Na deze ene plompverloren mededeling van de onderwijzer ben ik nog lang bang geweest. Ik dacht: stel dat mijn echte ouders toch nog leven en dat ze me komen halen? Deze paniek, mijn heftigste naoorlogse emotie, heb ik nooit gedeeld met mijn pleegouders. Alleen de jongen die naast me sliep in het internaat nam ik in vertrouwen: "Ik wil niet bij vreemde mensen wonen." De tijd verstreek en op een gegeven moment was mijn angst over. Ik ben nooit in therapie geweest om mijn verleden te verwerken. De ene mens heeft nu eenmaal meer trauma dan de ander. Ik denk dat het helpt dat ik humor

Ik was twee jaar, veel te klein om alle spanningen bewust mee te maken. Terwijl mijn moeder in het rusthuis zat, woonde ik bij mijn opa en oma. Die waren dol op mij. Ondanks mijn doofheid kon ik met iedereen communiceren. Eten, slapen, stout: we maakten eenvoudige gebaren als een soort natuurlijke taal. Mijn familieleden konden de klanken die ik maak goed verstaan. Mijn vader zei altijd dat ik heel pienter ben, ik begreep dingen eerder dan horende kinderen. Ik was ondeugend en hou van grapjes maken. Daarmee maak je makkelijk contact. Mijn vader en moeder hadden een duidelijk mondbeeld en toen ik eenmaal op school zat, leerde ik dat goed te lezen. Op dovenscholen was gebarentaal tot in de jaren tachtig taboe. Het werd als primitief beschouwd en gebaren zouden maar afleiden van het lezen van mondbeelden. Je moest als dove zo goed als dat ging zelf spreken. Nu is dat anders en wordt gebarentaal aangeleerd, ook aan familieleden van doven. Omdat ik niet hoor wat ze zeggen, voel ik me in een groep horende mensen niet op m'n gemak. Maar één op één heb ik geen last van mijn doofheid. Met mijn familie heb ik altijd goed kunnen praten, ook met Jacques, de enige horende broer van mijn echte moeder. Hij kwam met zijn vrouw Jo iedere zomer logeren bij ons in Limburg. Via het Rode Kruis heeft hij na de bevrijding het adres van mij, zijn enige levende neefje, kunnen achterhalen.

Pas nadat ik wist dat ik geadopteerd was, begreep ik wie hij écht was. Eerder hadden ze me niet verteld dat Sjaak mijn echte oom is. Deze broer van mijn moeder Grietje Nunes Cardozo, overleefde als enige van de familie de Shoah. Anders dan zijn dove ouders, drie dove zussen en dove broertje wist hij uit handen te blijven van de Duitsers. Hij leed aan tuberculose en verbleef aanvankelijk in een sanatorium. Toen hij daar als Joodse man niet langer kon blijven, heeft hij de rest van de oorlog rondgezworven van onderduikadres naar onderduikadres.

Mijn moeder kende mijn vader, Jacob Delmonte, uit de Amsterdamse Portugees-Joodse gemeenschap en de dovengemeenschap. Hij was elf jaar ouder dan zij, en zat op de dovenschaakclub en in het Amsterdamse dovenvoetbal-elftal. In 1937 verloofden ze zich,

in 1941 trouwden ze. Of mijn ouders zich niets hebben aangetrokken van de dreigende anti-Joodse maatregelen, of dat er een gebrek was aan voorbehoedsmiddelen, dat weet ik niet. Maar mijn vader, die voor de Duitsers werkte in een abattoir, hoopte vermoedelijk dat mijn komst hen zou redden. Voor mijn geboorte hadden ze hem al opgepakt. Hij protesteerde: "Dat kan niet, want mijn vrouw is in verwachting." De Duitsers lieten hem vrij - voorlopig.

Ik ben thuis geboren op 24 april 1943 aan de Nieuwe Prinsengracht. Ze noemden me Emanuel. Maar zodra ik een week oud was, werden we alle drie afgevoerd naar de Hollandsche Schouwburg aan de Plantage Middenlaan. Ik werd ondergebracht aan de overkant van de straat in de crèche op nummer 31. Daar verbleven Joodse kinderen in afwachting van hun deportatie naar de concentratiekampen. Mijn moeder mocht me drie keer per dag borstvoeding komen geven. Zij en mijn vader zijn na een paar weken afgevoerd via kamp Vught en Westerbork naar Auschwitz. Zij is als 25-jarige kersverse moeder vermoord op 10 november 1943. Mijn vader vier maanden later, hij was 37.

‘Op een keer nam een Duitser me op schoot en speelde “paardje hop”

Dat ik één van de pakweg zeshonderd overlevenden ben van de in totaal vijfduizend Amsterdams-Joodse crèche-kinderen, heb ik te danken aan mijn niet-Joodse tante Jo Gorter, toen de verloofde van oom Sjaak. Zij heeft mij

Jacob Delmonte en Grietje Nunes Cardozo, de ouders van Flip Delmonte.

‘Stel dat mijn echte ouders toch nog leven en dat ze me komen halen?’

gered, net voordat mijn ouders gedeporteerd zouden worden. Ik vind het heel knap dat ze mij hebben laten gaan, de meeste ouders hielden hun baby bij zich op transport.

Dankzij tram 9, die op afspraak langzaam door de Plantage Middenlaan reed, kon mijn tante Jo ongezien door de Duitse soldaten in de Hollandsche Schouwburg de crèche binnengaan om mij te pakken. Daarna ging ze via de achtertuin naar de hervormde kweekschool op nummer 27, de schooldirecteur wist van de kindersmokkel. Toen de volgende tram kwam, glipte ze de straat op. Ik was heel klein, ze had mij onder haar jas verstopt. Op de hoek heeft ze mij afgegeven aan leden van de studentenverzetbeweging. Ze wilde niet weten waar ik naartoe ging, zodat ze zich nooit zou kunnen verspreken. Mijn schuilnaam was Flipje Blom, ik heette geen Emanuel Delmonte meer. Na de oorlog is Flip is mijn voornaam gebleven.

Ik ben Joods vanwege mijn bloed, ik leef absoluut mee met de Joodse gemeenschap. Maar mijn doofheid is bepalender voor mijn identiteit dan mijn Joodszijn. Al mijn vrienden zijn doof, ik ben 18 jaar met mijn Braziliaanse vriend met wie ik in Amsterdam woon. Hij is ook doof en heeft de Nederlandse gebarentaal geleerd; de Braziliaanse gebarentaal is net als de gewone Braziliaanse taal, totaal anders dan het Nederlands.

Ik voel me meer thuis in de dovengemeenschap dan in de Joodse gemeenschap want die bestaat uit horende mensen en dat ben ik niet. Vanuit het dovenverenigingsleven ben ik vanaf de oprichting in 2005 wel betrokken geraakt bij de Stichting Dovenshoah, die de herinnering aan de vermoorde Joodse doven levend wil houden. Ikzelf was een baby tijdens de oorlog, ik heb er geen herinneringen aan. Mijn pleegouders spraken er nadien niet meer over, dat vonden ze te moeilijk. Zo bezien heeft mijn doofheid me dichterbij mijn Joodse afkomst gebracht. Ik heb Auschwitz bezocht, een emotionele ervaring. En gaandeweg ben ik meer over mijn echte ouders te weten gekomen. Nadat ik terugkeerde naar Amsterdam, heb ik dove mensen ontmoet die hen gekend hebben en die verrukt waren mij te zien. Mijn oom Sjaak en tante Jo herkenden in mij de lichaamstaal van mijn dove familieleden, ik lijk op hen. Om mijn vermoorde ouders te eren, heb ik onlangs

Monument 'De wereld bleef doof'

MONUMENT

De Joodse Amsterdammer en Shoah-overlever Flip Delmonte (1943), zet zich vanaf de oprichting in 2005 in als bestuurslid voor de stichting Dovenshoah. De stichting heeft een monument opgericht voor de vermoorde dove Nederlandse Joden, dat staat bij het voormalige gebouw van de Amsterdamse dovenschool bij het Hortusplantsoen. De dove vader en dove moeder van Delmonte, Jacob Delmonte en Grietje Nunes Cardozo die werden omgebracht in Auschwitz, hebben beide op de voormalige Amsterdamse dovenschool gezeten.

twee Stolpersteine aangevraagd. Ik wil ze in de stoep laten plaatsen voor mijn geboortehuis aan de Nieuwe Prinsengracht 46. Er is een lange wachtlijst voor struikelstenen. Maar omdat ik tachtig ben, hebben ze beloofd om mijn aanvraag met voorrang te behandelen.'

Alies Pegtel - Historicus en journalist, auteur van o.a. *Zij in de geschiedenis*.

Toen ik als jonge historica in het Verzetsmuseum kwam werken, kreeg ik van de mensen uit het verzet instructies: 'Nee, je zegt niet dat een Engelandvaarder vlucht – vluchten doe je om je hachje te redden – hij wijkt uit'. Het woord 'slachtoffer' lag gevoelig; het ministerie van VWS gebruikt niet voor niets de term 'oorlogsgetroffenen'. En Joden waren niet 'omgekomen' in de concentratiekampen, ze waren er 'vermoord'.

Foto Jeroen van Zijp

Woorden doen er toe. Dat is ook de titel van een gids die het Tropenmuseum uitgaf voor de

Zorgvuldig wikken en wegen

museumsector. Die gids gaat echter vooral over woorden uit de koloniale geschiedenis die – vaak na verloop van tijd – als kwetsend worden ervaren. Dat is voortdurend in beweging. De nadrukkelijk 'incomplete' gids geeft dan ook herhaaldelijk als alternatief voor een 'besmette' term: 'Gebruik woorden die groepen zelf gebruiken en respectvol vinden', zonder te benoemen welke dat zijn.

Een museumtekst is kort, eenvoudig en zo tijdloos mogelijk. Een vaste opstelling gaat immers minimaal tien jaar mee. De vorige vaste opstelling van het Verzetsmuseum werd zelfs pas na 23 jaar vervangen. In de teksten van de oude opstelling noemden we Anton de Kom al 'zwart', maar de uit Nederland afkomstige inwoners van Nederlands-Indië 'blank', wat nu niet meer kan. Soms heb ik er moeite mee dat het ene woord wordt vervangen door een ander met eigenlijk dezelfde betekenis: 'wit' in plaats van 'blank', 'beperkt' in plaats van 'gehandicapt'. Maar de gevoelswaarde kan toch verschillen en als veel mensen nare gevoelens krijgen bij een term houden we daar rekening mee. Zo eens in de tien jaar vlooiën we onze website door op woorden die meer gangbaar zijn.

Foto Verzetsmuseum Amsterdam/Mike Bink

Het vernieuwde Verzetsmuseum Amsterdam

Terug naar de vergelijking van onze museumteksten uit 1999 en 2022. Het belangrijkste verschil is dat de huidige teksten eenvoudiger zijn om ze toegankelijk te maken voor een heel breed publiek. We schrijven niet meer 'impressie' maar 'indruk', niet 'invasie' maar 'inval', niet 'gepubliceerd' maar 'uitgegeven', niet 'offensief' maar 'aanval', niet 'illegale krant' maar 'verzetskrant', niet 'deporteren' maar 'wegvoeren', et cetera. Ook hebben we ervoor gekozen – en dat verantwoordden we in de tekst vooraf – om het ook destijds gangbare 'Rusland' en 'Engeland' te gebruiken in plaats van het correcte 'Sovjet-Unie' en 'Groot-Brittannië'. 'Moeilijke' woorden waar we echt niet omheen kunnen, leggen we uit: 'de landen die tegen nazi-Duitsland vechten zijn de geallieerden'; 'communisten willen dat wereldwijd arbeiders de macht krijgen, waarna uiteindelijk iedereen gelijk wordt, maar de Russische partijleider is in praktijk ook een dictator'. En wat 'nationaalsocialisme' en een 'dictator' is, is eerder ook toegelicht.

Niemand vindt onze museumteksten te simpel en niemand merkt op dat we er lang aan hebben geschaafd om 'moeilijke' woorden en formuleringen te vermijden. We hebben er veel lof voor gekregen en een enkele keer kritiek. 'Deporteren' zou toch een andere lading hebben dan 'wegvoeren' en we zouden jongeren deze termen op deze manier niet leren. Wij kiezen uit volle overtuiging voor optimale eenvoud. Het is niet onze taak het taalniveau van jongeren op te krikken. Wij willen ze een verhaal overbrengen en we weten dat ze afhaken als veel woorden te moeilijk voor ze zijn.

Natuurlijk zijn veel termen niet neutraal – ze hangen samen met de positie die je had. Voor de Duitse bezetters waren de verzetsmensen 'terroristen'. We wijzen de bezoekers daar op. Lastig wordt het soms voor de geschiedenis van de koloniën, waarover we volgend jaar een nieuwe afdeling openen. 'Nederlands-Indië' is een term van de Nederlanders, van de kolonisator. We gaan daarom waarschijnlijk de term 'Indonesië' gebruiken, ook voor de periode voordat de Indonesische Republiek was uitgeroepen en ondanks het feit dat niet alle inheemse volken bij de Indonesische Republiek wilden horen. Het zijn keuzes waarover we zorgvuldig wikken en wegen, die we bespreken met deskundigen en die we ook zullen verantwoorden voor de bezoekers.

Tot slot nog iets over het woord 'held' omdat daarover veel te doen is geweest in de media. Het is een misverstand dat het Verzetmuseum dat woord in de ban wil doen. Het heeft het woord nooit gebruikt omdat de oprichters uit het verzet geen 'held' wilden worden genoemd en ze een historisch-wetenschappelijk verantwoord museum wilden maken, waar heroïsering niet bij past. Het museum behandelt allerlei vormen van verzet, ook eenmalige acties en verzet van mensen die óók collaboreerden. Wie een held is, staat niet objectief vast en mogen onze bezoekers zelf bepalen. Een bezoeker schreef kort na de heropening: 'Wat hebben jullie er een indrukwekkende en belangrijke tentoonstelling van gemaakt! (En ik kan zelf wel bedenken wie de helden zijn. Jullie eren ze mooi.)'

Liesbeth van der Horst - Directeur van het Verzetmuseum Amsterdam.

*Bord Stichting
1940-1945*

VERHALEN GEZOCHT

Verzetmuseum Amsterdam werkt aan een tentoonstelling over de geschiedenis van de Stichting 1940-1945. Daarvoor is het museum op zoek naar persoonlijke verhalen, foto's, documenten en voorwerpen van vrijwilligers, medewerkers en cliënten.

Wilt u vertellen over uw ervaring met Stichting 1940-1945? Dan komt het museum graag met u in contact. Email naar Jos Sinnema: sinnema@verzetmuseum.org of bel 06 – 52166941. Of neem contact op met de Stichting 1940-1945 via 020-660 1945.

Een pleidooi voor een open kijk op het Nederlandse wereldwijde slavernijverleden

In een reactie op Alex van Stipriaan's artikel 'Doorwerkingen van het Slavernijverleden' in de tweede *Impact Magazine* van 2023, willen academici Esther Captain, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum de gevolgen van het slavernijverleden in Zuidoost-Azië voor talloze Nederlanders en mensen wereldwijd vandaag de dag benadrukken. De auteurs willen hiermee afstand nemen van de koloniale verdeel-en-heers politiek. Het slavernijverleden is een mondiale geschiedenis en doorwerking daarvan beperkt zich niet alleen tot de Cariben.

Door Esther Captain, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum

Het herdenkingsjaar voor de Nederlandse slavernij-geschiedenis is per 1 juli jongstleden begonnen. Dat heeft ook betekenis voor Nederlanders wiens voorouders uit het huidige Indonesië of elders uit Azië komen. Want onder VOC-vlag en door Nederlanders die buiten de VOC om opereerden, zijn er tussen een ruim half miljoen en een miljoen tot slaafgemaakten in het gebied van de Indische Oceaan naar Nederlandse kolonies verscheept in de zeventiende en achttiende eeuw. Slaafgemaakte mannen en vrouwen die in Nederlandse koloniën in Azië leefden, werkten en werden verhandeld onder hetzelfde koloniale rechtssysteem dat de Atlantische slavernij vormgaf. In januari 1860, drie jaar eerder dan in de Cariben, werd de slavernij in Nederlands-Indië formeel afgeschaft, maar slavenhandel en slavernij konden door het gedogen van het koloniale bestuur nog lang doorbestaan.

Langzamerhand begint meer publieke kennis te ontstaan over dit veelal onbekende deel van onze koloniale geschiedenis. Want voor veel Indische Nederlanders

Slavernij kon door het gedogen van het koloniale bestuur nog lang doorbestaan

is de slavernijgeschiedenis een relatief nieuw en nog weinig bekend onderwerp. Het zijn vooral nazaten uit, en betrokkenen bij de Afro-Caribische diaspora, die dit hebben geagendeerd. Dit belangrijke pionierswerk moet erkend worden: zij waren het die de slavernijgeschiedenis vanuit de marge in het publieke domein in Nederland hebben gebracht, waarvoor hulde. Een van hen is emeritus-hoogleraar Alex van Stipriaan, die zich er decennialang voor heeft ingezet om slavernijgeschiedenis te agenderen.

Het verbaasde ons echter om in *Impact Magazine* nummer 2 van dit jaar, het volgende van zijn hand te lezen: 'Indische Nederlanders zijn deels weliswaar nazaten van

Foto Rijksmuseum

Schilderij van een Hollandse koopman met twee tot slaafgemaakte mannen, Indonesië circa 1700-1725

slaafgemaakte vrouwen (njai), maar behoorden daarna grotendeels tot de koloniale klasse, niet tot de klasse van slaafgemaakten. Wel werden ze door de Europeanen als minder gezien dan zichzelf. Wie de nazaten van de Aziatische slaafgemaakten zijn is niet meer zichtbaar, ze vormen geen aparte etnisch-culturele groepen, die zich met dat slavernijverleden identificeren.' Van Stipriaan heeft een enorme staat van dienst op het gebied van trans-Atlantische slavernijgeschiedenis, maar heeft geen expertise op het terrein van Indisch erfgoed, slavernij in de Indische oceaan of de doorwerking hiervan in Nederland.

Zo lijkt het hem te zijn ontgaan dat Indische en Molukse organisaties zich steeds meer met dit thema bezighouden, zoals het Indisch Herinneringscentrum, Stichting Pelita en het Moluks Museum. Jongeren die de cursus *Tracing Your Roots* volgen komen in hun vooroudergeschiedenis meermaals slaafgemaakten tegen. Dankzij het werk van vooral Reggie Baay, die meerdere boeken schreef over deze geschiedenis, Suze Zijlstra en Dido

Michielsen, en activiteiten van onder meer het platform Zwart X Oranje en project '10.000 voormoeders' ontstaat er meer interesse en ruimte over dit onderwerp. De zoektocht naar de njai, de vaak tot slaafgemaakte Aziatische voormoeder van veel Indische Nederlanders die lange tijd is verzwegen, doorbreekt de in sommige Indische families aanwezige mythe van de 'afstamming

De geschiedenissen van deze gemeenschappen zijn ook door slavernijgeschiedenissen getekend

van een Indonesische sultan of prinses'. Er zijn inmiddels ook voorbeelden van mannelijke tot slaafgemaakten uit het Indische oceaangebied die naar Nederland kwamen, denk aan Wange van Bali die in Delft kwam te wonen rond 1813. Het Nederlandse onderwijssysteem gaf ook weinig houvast om dit complexe wereldwijde Neder-

landse koloniale slavernijverleden te begrijpen: als men al les kreeg over slavernij, dan was het bijvoorbeeld via *De Hut van Oom Tom*. Daardoor ontstond het beeld dat het een trans-Atlantische geschiedenis en zelfs geen Nederlandse, maar vooral Amerikaanse geschiedenis was. Verder hadden veel Nederlanders met wortels in Nederlands-Indië te maken met andere kwesties, zoals de nasleep van de dekolonisatieoorlog tussen Nederland en Indonesië, de beroerde behandeling en opvang van Molukkers in Nederland en het onafhankelijkheidsideaal voor de Papoea's.

Het verleden is geen beperkte ruimte die bevochten moet worden

Maar dat neemt niet weg dat de geschiedenissen van deze gemeenschappen ook door slavernijgeschiedenissen getekend zijn. Slavernij kwam niet alleen op Banda, maar bijvoorbeeld ook breder in de Molukken onder de VOC veel voor. En Papua was bij uitstek één van de gebieden waar slaafgemaakten vandaan gehaald werden. Dit leidde tot vormen van anti-Papua racisme die tot op de dag vandaag voortduren. Ook zijn er de nazaten van West-Afrikaanse soldaten, de Belanda Hitam (zwarte Nederlanders) en de Toegoenezen, een gemeenschap ontstaan uit slaafgemaakten en vermenging met Portugezen. Of wat te denken van de slaafgemaakten en hun nazaten die door Nederlanders werden vervoerd van India naar Java of van Madagascar naar Sumatra? Al deze groepen hebben een link met de Nederlandse slavernijgeschiedenis. Het betekent dat we het hier hebben over een veel grotere en complexe groep die fenotypisch loopt van wit tot bruin en zwart.

Het beeld is dus veel minder absoluut zwart/wit dan van Stipriaan stelt. Voor Indo-Europeanen weten we dat het grootste deel van kinderen van slaafgemaakten die niet door een Europese vader werden erkend, 'verdween' of opging in de Indonesische bevolking. De Nederlandse overheid voerde eind jaren veertig een actief beleid om Indo's te ontmoedigen en zelfs te beletten om naar Nederland te komen. Voor de Indo's die het desondanks wel lukte om over te komen, gold de eis van de overheid om in Nederland te assimileren. Geen wonder dat zij toen de link naar Indonesië en hun niet-witte familiegeschiedenis afsneden. En laten we het racisme, waar Indo's, Molukkers, Chinezen, Papoea's en anderen uit Indonesië mee te maken kregen toen zij eenmaal in Nederland kwamen wonen niet vergeten.

Van Stipriaan sluit deze geschiedenissen en ervaringen buiten. En dat is pijnlijk en ook onjuist. Het historische feit dat de koloniale slavernijgeschiedenis van Nederland een mondiale geschiedenis is die de Indonesische Archipel, de Indische Oceaan en de trans-Atlantische wereld bestrijkt wordt mede onderschreven door diverse Afro-Caraïbische experts, zoals adviseur Peggy Wijn-tuin, emeritus-hoogleraar Gloria Wekker, professor Rose Mary Allen en dr. Leo Balai. De recente uitgave *Staat en Slavernij* laat bovendien overtuigend zien dat juist door de sterke koloniale verbindingen tussen Cariben, Azië en de Indische oceaan het Nederlandse slavernijstelsel zo structureel en langdurig 'succesvol' kon zijn.

We moeten ervoor waken te verzanden in een concurrentiestrijd tussen nazaten van en betrokkenen bij de trans-Atlantische en de Indische-Oceaan slavernijgeschiedenis. Het verleden is geen beperkte ruimte die bevochten moet worden. Daarmee reproduceren we juist de koloniale verdeel-en-heerspolitiek. Laten we in plaats daarvan juist ruimte openen. Dat kan door nog opener en kritischer te gaan kijken hoe datzelfde Nederlandse koloniale slavernijverleden op veel verschillende manieren wereldwijd veel verschillende gemeenschappen heeft geraakt. En hoe dit doorwerkt. Recent lieten bijvoorbeeld ook Zuid-Afrikaanse stemmen van zich horen. Zoals recentelijk de directeur van kasteel de Goede Hoop, het oudste gebouw van Kaapstad en direct gerelateerd aan het slavernijverleden van de VOC. Het benadrukt de mondiale reikwijdte van de Nederlandse koloniale slavernijgeschiedenis.

OVER DE AUTEURS

Esther Captain is historicus en als senior onderzoeker werkzaam bij het KITLV/*Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies*

Guno Jones is antropoloog en UD bij de faculteiten Rechtsgeleerdheid en Geesteswetenschappen aan de Vrije Universiteit

Nancy Jouwe is cultuurhistoricus, auteur, spreker en promovendus aan de Vrije Universiteit en fellow bij de Hogeschool van de Kunsten Utrecht

Matthias van Rossum is historicus en als senior onderzoeker verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

De vele gezichten van Leven met oorlog

Gedurende heel 2023 besteden organisaties zoals musea, herinneringscentra en archieven aandacht aan de psychosociale doorwerking van oorlog. Deze doorwerking kan vele vormen aannemen en heeft voor ieder individu een eigen betekenis. In Nederland leven tal van families met herinneringen aan en verhalen over de Tweede Wereldoorlog. Maar er leven hier ook mensen die meer recentelijk hebben moeten vluchten voor oorlog en geweld. ARQ ontwikkelde samen met de WO2 Herinneringscentra in Nederland de vijfdelige documentaireserie 'Leven met oorlog'. Deze onderstaande portretten zijn een aanvulling op de documentaireserie, en brengen de vele gezichten van 'Leven met oorlog' tot leven.

Door Arjen van Lil

'Het lichaam heeft een eigen herinnering' – Dik de Boef (1940)

Een leven waarin de Tweede Wereldoorlog geen rol speelt: 'Dat kan niet', vertelt Dik de Boef. Dik was slechts drie jaar oud toen hij bedolven raakte onder het puin van zijn huis in Arnhem. Twee Amerikaanse vliegtuigbommen troffen op 22 februari 1944 het huis: één in de achtertuin, één aan de voorkant. Het was een vergisingsbombardement: 'Ik was simpelweg op het verkeerde moment, op de verkeerde plek', legt hij uit. 'Dat is vanaf mijn geboorte al zo.' Toen zijn moeder zwanger was maakte ze namelijk het bombardement van Rotterdam mee. De willekeurigheid van oorlogsgeweld trof Dik en zijn familie meerdere keren.

Na het einde van de oorlog stond het perspectief op de toekomst gericht. Werk genoot de centrale aandacht. Dik volgde de koksopleiding, had verschillende banen, en studeerde in de voormalige Duitse Democratische Republiek. Maar te midden van deze pogingen om het verleden te ontstijgen, trok de oorlog Dik regelmatig weer terug naar de grond. 'Vanaf mijn achttiende kreeg ik steeds meer last van mijn rug. Artsen hoopten dit te verhelpen door te opereren, maar de pijn bleef.' En zijn linker onderarm speelde steeds op: een stekende pijn die deed herinneren aan de deur die tijdens het bom-

bardement door het ingestorte dak op zijn arm lag. 'Ik was toen maar een kind, dus ik dacht dat ik geen last van de oorlog kon hebben gehad.' Het was zijn vader die opmerkte dat deze klachten echter wel met de oorlog te maken konden hebben. En met een reden: de vader van Dik had in de jaren '60 ook meerdere malen met een psychiater gepraat.

'Daar heb ik nooit iets van geweten', vertelt Dik. 'Ik wist wel dat mijn ouders bij de Communistische Partij van Nederland lid waren en dat mijn vader na de oorlog lange tijd niet werd gerechtigd tot een buitengewoon pensioen.' Maar de oorlog in het hoofd, dat betrof een persoonlijke zaak. Uiteindelijk kwam Dik bij psychiater Jan Bastiaans terecht. Gedurende de therapie daar werd het hem voor het eerst duidelijk: 'Het was altijd de oorlog van mijn ouders geweest. Nu werd het mijn oorlog.'

Foto Rogier Fokke

Na jaren therapie nam de pijn in zijn rug af en konden de herinneringen in de mentale ladekast worden opgeborgen. Goede en slechte herinneringen kregen hun plaats terug en Dik pakte zijn leven weer op en ging samenwonen met zijn partner Paul. Hij werd gevraagd om een bestuursfunctie van de Stichting Burgeroorlogsgetroffenen op zich te nemen. 'Eerst heb ik deze afgewezen, maar later besepte ik dat mensen moeten weten wat een oorlog met een mens kan doen en heb ik toegezegd.' Het bleef hier niet bij: Stichting 1940-1945, Verenigd Verzet 1940-1945, het Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers, het Internationaal Sachsenhausen Comité, gastlessen op scholen, Stichting 1WO2, en als laatste toevoeging: een plek in de ethische commissie voor de opening van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging.

Oorlog vormt de rode draad in het leven van Dik. Dat was altijd al zo, maar nu heeft hij de regie terug. Vrijwilligerswerk, bestuursfuncties, lessen en lezingen: 'Zo wordt de oorlog nog meer van mij', vertelt hij. 'Lange tijd heb ik het gevoel gehad dat de verhalen van burger-

slachtoffers er niet mochten zijn. Nu kan ik goed mijn verhaal doen, dat heeft wel even geduurd.' Zijn eigen oorlogsverhaal machtig, zijn het juist de verhalen van anderen die hem nog het meest ontregelen. Op momenten speelt zijn linkerarm nog op. Bij de onthulling van het kindermonument in Kamp Vught bijvoorbeeld: 'Dan komt het heel erg dichtbij. Dat is iets dat blijft: het lichaam heeft een eigen herinnering.' Dik voegt toe: 'En ik kan niet huilen of hard lachen. Dat heb ik nooit gekund.' Fysieke affectie heeft hij nooit veel gekregen, zo blikt Dik nu terug. Dat speelde bij zijn moeder, alsook zijn vader. Als oudste van zes kinderen merkt hij op: 'We zijn allemaal wel getekend door de oorlog.'

Maar ondanks deze rem op de uiting van zijn emoties, geniet Dik volop van het leven. Muziek, ballet, tentoonstellingen, lezen, reizen, en natuurlijk zijn inzet binnen het WO2-veld. Of hij inmiddels wel genoeg heeft bijgedragen? 'Nee. Ik vind het nog steeds erg leuk. Hoe komen we samen verder? Hoe gaan we om met ons oorlogsverleden? Ik krijg er energie van', aldus Dik op 82-jarige leeftijd.

'De kleinste dingen deden mij weer normaal voelen' – Hanna Hrabarska (1986)

'Vanaf het begin heb ik besloten dat oorlog geen leidende gebeurtenis in mijn leven gaat zijn', vertelt Hanna. 'Dat laat ik niet toe. Als je jezelf op het negatieve richt, dan verlies je je leven.'

Sinds een jaar woont de Oekraïense Hanna Hrabarska in Amsterdam. Ze groeide op in Kryvyi Rih, in het oosten van Oekraïne. Ze studeerde Rechten en Journalistiek en was druk bezig met haar fotostudio in Kyiv. Met het uitbreken van de oorlog in februari 2022 kreeg haar leven een klap. 'Ik ben naar Kryvyi Rih gegaan om mijn moeder op te halen. Vervolgens zijn we het land ontvlucht, zonder te weten waar we naartoe gingen. Van Oekraïne naar Slowakije, naar Hongarije en van Duitsland naar Nederland.

Nu, gevlucht uit Oekraïne, valt Hanna binnen Nederland onder 'Tijdelijke Bescherming'. 'Daar moest ik aan wennen. Nu ben ik ineens vluchteling? Ik dacht altijd dat ik uniek was en nu word ik tot een groep gerekend en zodoende bejegend.' Het heeft haar mensbeeld veranderd. Er zijn dingen die een mens overkomen waar hij of zij geen controle over heeft. 'Ik begrijp nu dat mensen soms gedwongen worden en niet altijd zelf tot beslis-

singen zijn gekomen', vertelt Hanna. 'Ik had nooit voor mogelijk gehouden dat ik ineens een oorlogsvluchteling zou worden. Binnen één dag hoorde ik ineens tot een andere categorie mensen.'

Het heeft haar nieuwe dingen over het leven geleerd. Bijvoorbeeld hoe dit leven zomaar voorbij vliegt. 'Er is geen positiviteit in oorlog, het is enkel een tragedie. Dat heeft mij de dingen in het hier en nu doen herwaarderen. Het is belangrijk om op je eigen doelen te focussen en de dingen te doen die jij wilt. Je weet nooit wat er kan gebeuren, dus handel in het nu en doe iets met het

kostbare leven dat je gegeven is. Ik heb niet het recht om mij te richten op het negatieve.' Het heeft Hanna dankbaar gemaakt voor de dingen die ze nu heeft.

Maar, zo vertelt ze verder, deze realisatie is er niet altijd geweest. 'De eerste maanden nadat de oorlog uitbrak kon ik niet normaal slapen of eten. Je bent constant het nieuws aan het checken en je bent in contact met al je vrienden en familie. In feite leef je in je eigen bubbel van trauma.' Tijdens de eerste weken na het uitbreken van de oorlog bestond haar dieet uit Twix-repen en koffie. Na een tijd begon haar leven langzaam weer normaal te worden. Routine bleek het belangrijkste om deze normaliteit terug te vinden en weer te leven zoals haar leven was. 'De kleinste dingen hielpen mij om me weer normaal te voelen. Hoe ik mijn koffie drink; de dingen die ik eet; de wandelingen en het sporten overdag. Als je met een probleem zit, *zoom in, not out*. Het is belangrijk om die routine in je leven te hebben.'

Onderdeel van deze routine, is haar passie. Hanna is actief bezig met haar creatieve carrière in Nederland. Tentoonstellingen, documentaires, het geven van fotografielessen en sinds kort werkt ze ook aan een boek. 'Ik ben gemotiveerd om verhalen te vertellen met visuele middelen. Maar ik realiseerde mij ook: als je niet bezig bent, dan word je gek. Als je te veel tijd voor jezelf hebt, dan komen donkere gedachtes op.' De toegang tot informatie met betrekking tot de oorlog heeft eenzelfde effect. 'Eerst wilde ik alles weten. Ieder nieuwskanaal, iedere website. Maar nu heb ik ervoor gekozen om mijn informatiebronnen te beperken. Enkel vertrouwde vrienden en kanalen.'

Vriendschappen hebben voor haar ook nieuwe betekenis gekregen. 'Ik heb vrienden hier in Nederland, maar ook in Oekraïne. Sommigen van hen staan aan de frontlinie. We hebben dagelijks contact.' De hevigheid van een leven in oorlogstijd maakt dat vriendschappen dieper worden. 'Het is alsof ze familie van mij zijn.' Maar, zo legt Hanna uit, het kan ook spanning creëren en om meer gevoeligheid vragen. 'Je weet niet hoe mensen omgaan met de situatie. Sommigen willen graag steun, anderen willen er niet over praten. Het is belangrijk om te weten wanneer jouw mening en advies ongewenst is. Je weet nooit wat iemand allemaal heeft meegemaakt. En sommige mensen zijn veerkrachtiger dan anderen.' Persoonlijke relaties zijn bewuster en bedachtzamer geworden, merkt Hanna op.

Dit heeft ook betrekking op haar verbinding met de Nederlandse samenleving. 'Ik wil de vluchtelingenstatus een gezicht geven.' Door haar persoonlijke verhaal te delen in haar werk en kunst, wil Hanna een persoonlijke dimensie toevoegen aan de informatie die veel Nederlanders via het nieuws verkrijgen. 'Op deze manier kunnen mensen gemakkelijker relateren.' Dat is ook iets dat zij zelf heeft gemerkt. 'Zelf, enerzijds, kan ik goed relateren aan mensen die ook dingen hebben meegemaakt. Anderzijds heb ik soms moeite met relateren aan Nederlandse jongeren. Alles was veilig en perfect voor hen, wat klagen sommigen dan nog?' Een oorlog geeft nieuwe invulling aan definities van veiligheid, noden en gebreken.

'Ik realiseerde mij dit toen ik tijdens mijn reis in Nederland door Austerlitz kwam. Ik zag borden langs de weg die waarschuwden voor overstekende kikkers. Een land waar zelfs de kikkers veilig zijn, dat is een land waar ik wil leven.'

'Kinderen moeten kind kunnen zijn'

– *Sanne Jones (1988)*

'Ik kan die kinderen goed begrijpen', vertelt Sanne Jones. 'Die spanning van thuis kan ik snel herkennen in kinderen.' Sanne werkt als basisschoolleerares in Den Haag op een school met veel kinderen die oorlog of ontvluchting hebben meegemaakt, zelf of binnen de familie. 'Het is voor hen belangrijk dat ze weten dat ze er mogen zijn. Dat er een plek van rust is.'

Sanne komt uit een gezin waarin de gevolgen van oorlog voelbaar waren. Haar vader, geboren in de Verenigde Staten, werd in 1969 uitgezonden naar Vietnam. Hij was toen 21 jaar oud. 'De Amerikaanse overheid had beloofd dat degenen die toen in dienst traden, niet werden

uitgezonden. Dat is dus niet gebeurd', vertelt Sanne. Haar vader kwam in een helikoptereenheid terecht en werd uit de lucht geschoten. Hij raakte gewond aan zijn benen en werd, na een jaar in Vietnam, naar een ziekenhuis in Boston gebracht

voor revalidatie. Bij terugkomst op het vliegveld werd hij bekogeld met tomaten. 'Ze waren de grootste teleurstelling van de natie', legt Sanne uit.

In Boston heeft hij een jaar gelegen. Met zijn eigen herinneringen, maar ook met die van anderen. 'Veel militairen trokken het niet. Hij vertelde dat mensen door de ziekenhuisgangen renden, schreeuwend en paranoïde.' Sannes vader zocht psychologische hulp, maar die was er niet. Twee jaar later vertrokken haar ouders naar Nederland, in een poging tot een nieuw begin. 'Ook hier zocht hij hulp', vertelt Sanne. Maar bij het delen van zijn ervaringen barstte zijn psycholoog in huilen uit. 'Dat zegt denk ik genoeg. Dat deed de deuren voor hem dicht. Hij heeft het nooit kunnen verwerken.'

Zijn medailles heeft hij door het toilet gespoeld; veteranendagen en herdenkingen deden hem weinig. 'Zoals in Nederland soms naar de Tweede Wereldoorlog wordt gekeken, zo kon hij niet naar de Vietnamoorlog kijken.' Sanne groeide op in een familie waarin er weinig werd gepraat over het oorlogsverleden. Dat lag tenslotte ook in een ver verleden: 'In Nederland heeft hij verschillende banen gehad, opleidingen gevolgd en een succesvol eigen bedrijf gehad. Hij had flink carrière gemaakt. En samen met mijn moeder heeft hij tenslotte vier kinderen opgevoed.' Sanne spreekt bewondering uit. Ondanks deze heftige levenservaringen en tegenslagen, tóch zo veel kansen weten te pakken en creëren. 'Ik ben dankbaar dat ik kan doen wat ik wil. *The sky is the limit* – dat had hij ons willen meegeven.'

In 1995 kwam haar vader te overlijden, ten gevolge van een tumor. Het was een moeilijke fase in haar leven. 'Het deed pijn om een man, die zich altijd zo sterk heeft gehouden, ineens zo zwak te zien.' Binnen de familie gingen mensen hier op verschillende wijzen mee om. 'Mijn oudere zussen en broer hebben mijn vader natuurlijk ook langer en waarschijnlijk anders meegemaakt.' Ze leerde meer over hoe haar vader zijn familie probeerde te ontzien van zijn trauma. 'Ik hoorde dat hij wel eens in zijn auto zijn emoties liet gaan, alvorens hij thuiskwam. En dat zijn goede buien heel gezellig waren, maar zijn slechte ook heel sfeerbepalend. Hij schreef daarnaast ook gedichten, over hoop en het verliezen van hoop.'

Binnen de familie wordt een fotoboek gekoesterd; foto's genomen door haar vader in Vietnam. 'Toen hij overleed in 1995 kwamen we de foto's tegen. Mijn moeder wist dat hier iets mee moest gebeuren.' De herinneringen worden nu bewaakt door een kluis. 'Misschien dat het ooit in een archief terecht komt.' Maar geen Amerikaans

archief. Er is te veel gebeurd tussen hem en de Amerikaanse staat, legt Sanne uit.

Een aantal jaar geleden heeft Sanne voor het eerst haar familie in de Verenigde Staten bezocht. 'Het was fijn om te weten wat er voor de oorlog allemaal in zijn leven speelde. Het gaf rust.' Haar oom lijkt sprekend op hem en kon haar meer vertellen. 'Hij vertelde dat mijn vader volledig veranderd terugkeerde. Hij was boos, verbitterd, afgestompt en kon moeilijk contact leggen met zijn familie.' En er speelde meer. Als Afro-Amerikaanse man had haar vader ook met racisme te maken. 'Ook al werd onder één vlag gevochten, racisme speelde een rol. Hij kreeg rotklussen toegewezen en sommigen werden vooraan in de linies geplaatst.'

Oorlog en onrecht raken daarom bij Sanne een snaar. 'Ik kan oorlog alleen maar zien als mensen die gedwongen worden iets voor een ander uit te vechten. Maar ik vind het belangrijk om het hier met kinderen over te hebben, wanneer dat kan.' In de afgelopen jaren heeft ze in haar klassen veel aandacht besteed aan thema's als oorlog en onderdrukking. 'Op scholen waar dat goed voelt, deel ik dan mijn familiegeschiedenis. Je ziet dat kinderen daarvoor ineens ook dingen durven te delen. Een Afghaans meisje met heftige herinneringen; of een Syrisch jongetje wiens vader ook in de oorlog heeft gevochten.' Ze heeft ook in het speciaal onderwijs gewerkt, wat traumasensitiviteit soms nog complexer maakt.

Sanne vindt het belangrijk om daar als leerkracht aandachtig mee om te gaan. 'Goed luisteren, signalen herkennen en vastigheid bieden waar dat kan. Maar uiteindelijk moeten ook zij weer terug naar huis; terug naar die familiesituatie. Dat is lastig.' Door te werken aan het zelfvertrouwen van kinderen wil ze hen iets meegeven. 'Het kan beklemmend zijn om in zo'n situatie op te groeien. Ik vertel ze dat ze kunnen vertrouwen op hun eigen proces; op wie ze zijn. Kinderen moeten kind kunnen zijn.'

MINIDOCUMENTAIRES

Gedurende het hele Themajaar is de minidocumentaire te zien in alle vijf de WO2 Herinneringscentra: Nationaal Monument Kamp Vught, Nationaal Monument Kamp Amersfoort, Nationaal Monument Oranjehotel, Indisch Herinneringscentrum en Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Er worden in de Herinneringscentra ook activiteiten rondom deze minidocumentaires georganiseerd. U kunt de documentaires ook online kijken via www.levenmetoorlog.nl

Leven met oorlog

themajaar 2023

Wilt u meer weten over het themajaar Leven met oorlog, en op de hoogte blijven van projecten en activiteiten in het kader van Leven met oorlog? Kijk dan op:

tweedewereldoorlog.nl/levenmetoorlog

Op de website vindt u daarnaast ook de communicatie toolkit, drie inspirerende essays en de minidocumentaireserie Leven met oorlog. Organiseert u een activiteit, of werkt u aan een project over de doorwerking van oorlog? Neem contact op via levenmetoorlog@arq.org, zodat we uw project ook kunnen vermelden op de website.

WO2 Lexicon voor de zorg

Het belang van taal in de zorg voor ouderen met oorlogservaringen en hun families

Sophie van den Bergh, Josée Netten, Arjen van Lil & Onno Sinke

ARQ KENNISCENTRUM OORLOG, VERVOLGING EN GEWELD 2022, 42 PAGINA'S, ISBN 9789090368146

Taal kan gevoelig liggen, zeker in de context van de Tweede Wereldoorlog. Als behandelaar, verzorger of hulpverlener kun je zonder achtergrondkennis zomaar de 'verkeerde woorden' gebruiken. In deze handreiking vind je beknopte informatie over de historische achtergrond van bepaalde woorden, uitspraken en uitdrukkingen. Ook biedt het lexicon tips voor een prettig gesprek en verdere lees-, kijk- en luistertips.

Het Lexicon is te downloaden via www.arq.org/publicaties/wo2-lexicon-voor-de-zorg.

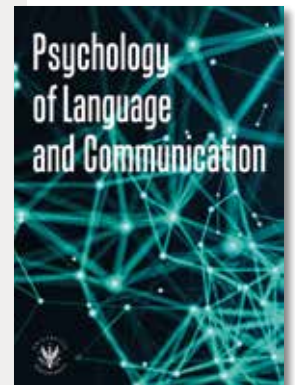

The semantic inflation on 'trauma' in psychology

Naomi Baes, Ekaterina Vylomova, Michael Zyphur & Nick Haslam

IN: *PSYCHOLOGY OF LANGUAGE AND COMMUNICATION*, SCIENDO, VOLUME 27 (2023), ISSUE 1, PP.23-45 (OPEN ACCESS)

Trauma is een steeds prominenter begrip geworden in de psychologie en de samenleving in het algemeen. Volgens de theorie van conceptverruiming is het een van de meerdere begrippen met betrekking tot schade die in de afgelopen decennia een behoorlijke betekenisverandering heeft ondergaan. Eerdere onderzoeken hebben aangetoond dat 'trauma' in een steeds breder scala aan semantische contexten wordt gebruikt. De bevindingen uit dit onderzoek geven aan dat 'trauma' in minder ernstige contexten wordt gebruikt en deze trend kan verband houden met de toenemende frequentie van gebruik. Deze bevindingen ondersteunen de voorspellingen van de theorie van conceptverruiming en bieden een nieuwe methode voor het onderzoeken van de taaldynamiek van begrippen met betrekking tot schade.

Recovery

The Interface between Psychiatry and Spiritual Care

Erik Olsman, Bernice Brijan, Sujin Rosie & Hanneke Muthert (red.)

EBURON ACADEMISCHE UITGEVERIJ 2023, 188 PAGINA'S, ISBN 9789463014359

Recovery onderzoekt de samenhang tussen psychiatrie en spirituele zorg. Filosofen, psychiaters en geestelijke verzorgers richten zich in de verschillende hoofdstukken op herstel, trauma en rouw in de geestelijke gezondheidszorg, binnen gevangenissen en militaire omgevingen. Met o.a. een hoofdstuk over traumatische rouw, geschreven door Geert Smid, psychiater bij ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum en hoogleraar Psychotrauma, verlies en rouw na rampen en geweld aan de Universiteit voor Humanistiek.

Het verdriet van de vrede

Chaja Polak

UITGEVERIJ COSSEE, 208 PAGINA'S, ISBN 9789464520828

In 1945, nadat de vrede is gesloten, trekken drie Joodse vrouwen, allen weduwe geworden, zich terug in 'het familiehuys' aan zee. Overgelaten aan zichzelf, zonder enige hulp of steun van de Nederlandse regering, proberen Serline, Judit en Roza, hun leven weer vorm te geven. Als Serline zeven jaar later sterft volgt een lange nacht waarin Judit en Roza hun door de oorlog beschadigde levens aan zich voorbij zien trekken. Deze terugblik vormt de kern van deze roman.

Moral Injury and the Humanities

Interdisciplinary Perspectives

Andrew I. Cohen & Kathryn McClymond (red.)

TAYLOR & FRANCIS LTD 2023, 296 PAGINA'S, ISBN 9781032249964

Dit boek behandelt de betekenis van en het begrip over moral injury (morele verwonding) ditmaal niet vanuit een klinisch of neurowetenschappelijk perspectief, maar vanuit de geesteswetenschappen. De hoofdstukken in dit boek willen laten zien hoe de geesteswetenschappen van nut kunnen zijn voor het begrijpen van de betekenis en het belang van morele verwonding. Zij behandelen hoe de conceptuele, sociologische, historische en rituele dimensies van morele verwonding de manier kunnen beïnvloeden waarop mensen omgaan met morele verwonding.

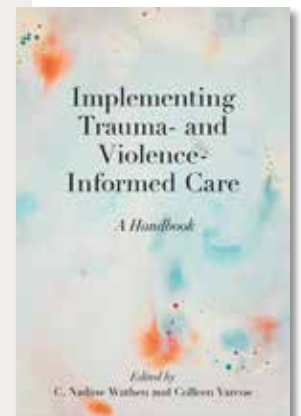
Implementing Trauma- and Violence-Informed Care

A Handbook

C. Nadine Wathen & Colleen Varcoe (red.)

UNIVERSITY OF TORONTO PRESS 2023, 392 PAGINA'S, ISBN 9781487529253

Het implementeren van getraumatiseerde en geweldsgevoelige zorg (TVIC) heeft als doel om hulp- en dienstverleners uit verschillende sectoren te ondersteunen bij het creëren van een omgeving, beleidslijnen en werkwijzen om de schadelijke gevolgen van structureel en interpersoonlijk geweld en het daaropvolgende trauma te verminderen. Het boek is opgebouwd met casuïstiek en biedt praktische begeleiding voor het starten, en beoordelen van resultaten na de implementatie van TVIC. Het beschrijft de functie van TVIC op verschillende niveaus, van individuele praktijken tot organisatorische protocollen en beleid op systeemniveau.

Staat en slavernij

Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen

Rose Mary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum & Urwin Vyent (red.)

ATHENAEUM 2023, 480 PAGINA'S, ISBN 9789025316617

Staat en slavernij is het resultaat voortkomend uit het initiatief van de Tweede Kamer, dat in 2021 een motie aannam om het Nederlandse slavernijverleden en zijn doorwerking in kaart te laten brengen. Aan de hand van actuele kwesties bespreken ruim dertig auteurs de doorwerkingen van het slavernijverleden, slavernij als systeem in de negentiende en twintigste eeuw, de omvang ervan in Nederland en wereldwijd en de vorming van belangen bij slavernij en kolonialisme sinds de zestiende eeuw. Het boek wil een uitnodiging zijn voor de huidige vertegenwoordigers van de Nederlandse staat om in het herdenkingsjaar 2023 ruimte te maken voor voortgaande dialoog en de mogelijkheid van herstel.

De beschrijvende diagnose en DSM-classificatie

Voor gz-psychologen, psychotherapeuten en orthopedagogen

Ton van Heugten

UITGEVERIJ SWP, 136 PAGINA'S, ISBN 9789085602392

Waarom moet een professionele aanpak van diagnose en classificatie precies voldoen? Dit boek beschrijft een Aanpak van de Beschrijvende Diagnose (ABD) voor psychologen. Deze ABD is afgeleid van de richtlijn psychiatrische diagnostiek voor psychiaters, sluit aan bij wat in de DSM-5-TR onder de aanpak voor de beschrijvende diagnose wordt verstaan en bij wat in de GGZ Standaarden binnen de generieke module diagnostiek onder diagnose wordt verstaan.

NARRATIEVE EXPOSURE THERAPIE (NET)

Een 4-daagse opleiding waarin het levensverhaal van de client centraal staat. NET is een kortdurende, evidence-based behandelvorm, specifiek ontworpen voor de behandeling van de (complexe) posttraumatische stress stoornis (PTSS) ten gevolge van meervoudige traumatiserende gebeurtenissen (bijvoorbeeld bij vluchtelingen, militairen of getroffenen van vroegkinderlijk seksueel misbruik).

SUPERVISIE NET

Na het afronden van de 4-daagse NET opleiding kun je met NET supervisie werken aan je NET-vaardigheden. Tijdens een supervisie dagdeel (ochtend of middag) volg je onder leiding van een ervaren NET behandelaar/supervisor met maximaal 5 deelnemers groepssupervisie.

KIDNET

In deze 1-daagse opleiding leert de deelnemer het KIDNET protocol toe te passen in de behandeling van kinderen en adolescenten met een posttraumatische stressstoornis, waarbij sprake is van meervoudige traumatisering.

BEKNOPTE ECLECTISCHE PSYCHOTHERAPIE VOOR PTSS (BEPP)

In de 4-daagse BEPP opleiding worden de werkzame elementen uit verschillende therapierichtingen op een logische manier samengebracht, zoals psycho-educatie, imaginaire exposure, gebruikmaking van brieven schrijven en memorabilia, psychodynamische inzichten in de betekenisfase en een afscheidsritueel.

TRAUMATISCHE ROUW

Tijdens de 2-daagse opleiding maken de deelnemers kennis met diagnostiek en behandeling van traumatische rouw en worden diverse behandelinterventies praktisch geoefend. Tevens wordt er aandacht besteed aan cultuursensitieve diagnostiek, omdat rouw in verschillende culturen verschillende uitingsvormen heeft.

BASISOPLEIDING PSYCHOTRAUMA VOOR BIG (I.O.)

De 5-daagse opleiding biedt de grondbeginselen voor het werk van een psychotraumatherapeut i.o.. Het opvangen, begeleiden en behandelen van mensen die schokkende ervaringen hebben meegemaakt, vraagt specifieke competenties van de dienstverlener.

CAPS 5 VOOR BIG

De Clinician-Administered PTSD Scale (CAPS) is de gouden standaard voor het stellen van de diagnose posttraumatische stressstoornis (PTSS). In deze 1-daagse opleiding worden de inhoud en psychometrische kwaliteiten van de CAPS 5 besproken en leert de deelnemer de CAPS 5 af te nemen.

7ROSES EMPOWERMENT METHODIEK

7ROSES richt zich op het ondersteunen van het herstelproces na schokkende gebeurtenissen met een zeer

ontwrichtende werking. Opleiding van 2,5 dag waarin het vergroten van de eigen (draag)kracht centraal staat. Hervinden van de eigen kracht en hulpbronnen uit de omgeving benutten door herstel van sociale verbondenheid en betekenisgeving aan het gebeurde.

CULTUURSENSITIEF BEHANDELEN

De 2-daagse opleiding geeft handvatten om de slagingskans van psychotherapie met een cultureel diverse patiëntengroep te vergroten door cultuursensitieve aanpassingen in het therapeutisch proces in te zetten. De opleiding biedt hulpmiddelen en vaardigheden om bij depressie, angst, lichamelijke klachten en trauma tot een succesvollere therapie te komen

INTRODUCTIE PSYCHOTRAUMA

Deze 3,5-daagse introductie is voor iedereen die meer wil weten over psychotrauma en PTSS en hier in werk en/of dagelijks leven mee te maken heeft. Er is de mogelijkheid om in te gaan op vragen over trauma of PTSS die men in de dagelijkse praktijk tegenkomt. Deze cursus is gericht op kennisoverdracht, er worden geen vaardigheden aangeleerd (HBO niveau).

MORAL INJURY

Deze 1-daagse training is geschikt voor iedereen die werkt met mensen die zorg vragen voor moral injury. Moral injury betreft de morele last die mensen kunnen ervaren na het meemaken van ervaringen die in strijd zijn met hun diepste morele overtuigingen. Dergelijke ervaringen zijn moreel schokkend en kunnen leiden tot diepe en langdurige gevoelens van schuld en schaamte, posttraumatische stressklachten, levensbeschouwelijke vragen en sociaal terugtrekken.

MIRROR V: VROEGSIGNALERING VAN PSYCHISCHE KLACHTEN BIJ VLUCHTELINGEN

Mirror is een vroegsignaleringsinstrument waarmee psychische klachten kunnen worden gesignaleerd en besproken. De Mirror V gaat specifiek in op de achtergrond van vluchtelingen en asielzoekers. In de training wordt het gebruik van de Mirror V en het Cultural Formulation Interview uitgelegd en geoefend.

ARQ Academy

ARQ Academy verzorgt opleidingen en kennisoverdracht voor ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum. Het volledige opleidingsaanbod met data is te vinden op de website van ARQ Academy: academy.arq.org of scan de QR-code.

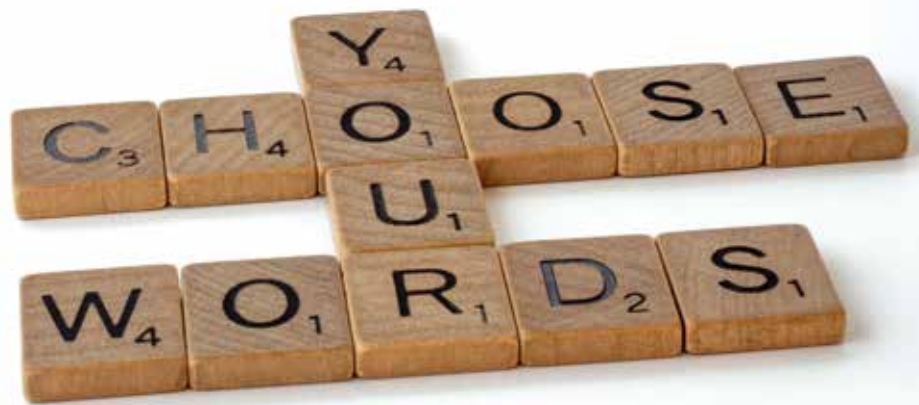

Sophie van Leeuwen

EDITORIAL

Spraakverwarring

Het huidige nummer van *Impact Magazine* gaat over taal. Ook in het psychotraumaveld is het belangrijk om zorgvuldig om te gaan met taal. In (populaire) media lees ik vaak dat het begrip 'trauma' aan inflatie onderhevig is. Sceptici geven aan dat 'alles tegenwoordig een trauma genoemd wordt', met als belangrijkste kritiek dat dit de kracht van de term afzwakt en de veerkracht van mensen kan ondermijnen.

Ik herken in de klinische praktijk dat mensen inderdaad vaak over trauma spreken, ook wanneer er geen sprake is van een traumatische gebeurtenis in de strikte DSM-zin van het woord (blootstelling aan een feitelijke of dreigende dood, ernstige verwonding of seksueel geweld, zoals beschreven in het A-criterium van PTSS). Betekent dit dan dat het niet traumatisch kan zijn om jarenlang gepest te worden op school of een relatie te hebben met een verbaal agressieve partner? Dat ligt eraan hoe je trauma definieert. Als we het hebben over een posttraumatische stressstoornis, voldoen dergelijke gebeurtenissen niet aan het A-criterium. Toch kunnen dergelijke gebeurtenissen een grote impact hebben op bijvoorbeeld de stemming, het zelfbeeld of het vertrouwen dat men heeft in anderen. De letterlijke betekenis van trauma is 'verwonding'. Als we spreken over psychotrauma, zou je het dus hebben over een psychische verwonding.

Het is belangrijk om duidelijk te definiëren waar we over spreken wanneer we het woord trauma gebruiken. Spreken we over een (potentieel) traumatische gebeurtenis, over posttraumatische stressklachten of over een psychische verwonding in de breedste zin van het woord? Ook is het

belangrijk om te realiseren dat 'trauma' in verschillende culturen een andere betekenis kan hebben.

In het interview met Wiesje Monster, zelf gedupeerde van de toeslagenaffaire en werkzaam bij de Luisterlijn van Stichting Lotgenotencontact, legt zij uit dat ze traumagerelateerde klachten ziet bij de gedupeerden van de toeslagenaffaire. Het gaat hier niet om een posttraumatische stressstoornis, maar wel degelijk om een psychische verwonding. Dit geldt ook voor de post-migratie factoren die GZ-Psycholoog Jorin van der Jagt-Blokland beschrijft in de supervisie-rubriek.

Wat mij betreft gaat psychotrauma niet alleen over PTSS of blootstelling aan een criterium A-classificerende gebeurtenis, maar kan dit veel meer omvatten. Denk bijvoorbeeld aan traumatische rouw, verwaarlozing, moreel trauma, systematische buitensluiting, etc. Om spraakverwarring te voorkomen, is het belangrijk dat we onze woorden zorgvuldig kiezen, op elkaar afstemmen en uitleggen waar we precies naar verwijzen.

Sophie van Leeuwen - Psycholoog en communicatie-medewerker NtVP

Psychische impact van de toeslagenaffaire: een interview met Wiesje Monster

Sophie van Leeuwen sprak namens de NtVP met Wiesje Monster. Zij is (master)psycholoog en gedupeerde van de toeslagenaffaire. In die laatste hoedanigheid en als ervaringsdeskundige is zij werkzaam bij de Stichting Lotgenotencontact. Hier wordt ouders die gedupeerde zijn van de toeslagenaffaire door middel van de Lotgenotenlijn een luisterend oor geboden. Daarnaast is Stichting Lotgenotencontact beschikbaar voor gemeenten die contact zoeken met hun gedupeerde inwoners, bijvoorbeeld door het ondersteunen bij de organisatie van lotgenotenbijeenkomsten.

In de toeslagenaffaire zijn ruim 29.000 ouders gedupeerde geworden van onterechte verdenkingen van fraude met toeslagen en het daarop gebaseerde terugvorderingsbeleid van de Nederlandse Overheid. Kun jij als psycholoog inzicht geven in welke psychische klachten zij beschrijven?

Om te begrijpen waar deze mensen tegenaan lopen, is het belangrijk om uit te leggen wat ze hebben meegemaakt. Bij vrijwel alle gezinnen begon dit met een brief van de overheid, waarin stond dat ze een groot bedrag aan kinderopvangtoeslag moesten terugbetalen. Het ging in veel gevallen om tienduizenden euro's en in een enkel geval wel oplopend tot 100.000. Wat volgde was een onzekere en stressvolle periode, waarin mensen bezwaar aantekenden, niet in hun gelijk werden gesteld, betalingsregelingen aangingen, en vaak niet in staat waren om het bedrag bijeen te krijgen. Mensen deden van alles om het toch te redden; schuiven met geld, extra werken, spullen of hun huis verkopen, geld lenen van vrienden of familie. Vrijwel in ieder gezin leidde de terugvordering tot armoede en stress. In sommige gezinnen ontstonden ruzies, die uiteindelijk soms zelfs leidden tot scheidingen. Sommige ouders gingen over tot middelengebruik om de stress te reguleren. Veel ouders geven aan dat zij door de stress een tijd emotioneel minder

beschikbaar zijn geweest voor hun kinderen, of zelfs niet in staat waren aan hun fysieke levensbehoeften te voldoen. Wanneer de huur niet betaald kon worden, waren er zelfs gezinnen die in de auto sliepen. Als mensen om hulp vroegen, werd hun verzoek veelal afgewezen, omdat zij gekwalificeerd stonden als fraudeur. Deze weigering betrof zowel het gebruik kunnen maken via gemeente van hulpverleners als het toegang geven tot schuldhulpverleningstrajecten. Hierdoor kregen mensen soms het idee dat de situatie hun eigen schuld was.

Uiteindelijk volgt een fase waarin deze gezinnen wel erkenning krijgen; de overheid geeft aan dat ze een fout heeft gemaakt. Hoewel mensen blij zijn dat ze eindelijk deze erkenning krijgen, zorgt dit soms ook voor lastige emoties. De overheid is een autoriteitsfiguur en zou burgers moeten beschermen. Dat dit niet is gelukt, kan zorgen voor boosheid en/of wantrouwen richting de overheid. Ook kan dit leiden tot angst: de gedachte dat iedereen zomaar de dupe kan worden van falend beleid, kan onveilig voelen.

Juist nu de erkenning er is, overheerst bij veel ouders vermoeidheid, soms resulterend in neerslachtigheid en depressiviteit, of burn-out klachten. Ook de kinderen van deze ouders, nu veelal jongeren of jongvolwassenen, laten somberheidsklachten zien door de chronische stress: zeker wanneer zij leningen zijn aangegaan om hun ouders te helpen en hun volwassen leven met schulden beginnen.

Jij bent in contact gekomen met de NtVP omdat je als medewerker van Lotgenotencontact bij veel gedupeerden traumagerelateerde klachten herkent. Kun je dat beschrijven?

Ik merk dat de stressoren vaak een cumulatief karakter hebben. De financiële problemen zijn stressvol, maar hoeven

niet altijd tot blijvende klachten te leiden. Maar als iemand al jeugdtrauma of intergenerationeel trauma heeft meegemaakt, huwelijksproblemen ontwikkelt, te maken krijgt met institutioneel racisme, zijn of haar baan verliest en de kinderen onder toezicht gesteld worden, is de kans groot dat iemand psychische klachten zal ontwikkelen.

Bij de Lotgenotenlijn hoor ik dat een groot deel van de gedupeerden te maken krijgt met traumagerelateerde klachten. Zo zien we dat er bij veel mensen sprake is van hyperarousal (constant een gespannen of opgejaagd gevoel) of juist hypoarousal (lamgeslagen). Wat betreft emoties zie ik veel machteloosheid, schaamte en schuldgevoelens. Ook lijken er bepaalde triggers te zijn die emoties als angst of boosheid kunnen oproepen, zoals Tweede Kamerdebatten of brieven van de belastingdienst. Sommige mensen durven hun post niet meer open te maken of de deur niet meer open te doen. Ook zie ik dat veel van deze mensen gevoelig zijn voor afwijzing en onrecht en veel wantrouwen ervaren naar overheidsorganen.

Kortom; de situatie is voor iedereen stressvol, maar de copingstijl die mensen hanteren en de hoeveelheid stressoren die er spelen, bepalen samen of iemand klachten ontwikkelt. Ik heb iemand grappend weleens de term 'posttraumatische toeslagen stoornis' horen noemen. Ik kan me voorstellen dat hier een kern van waarheid in zou kunnen zitten, we lijken te maken te hebben met een unieke vorm van traumatisering.

Wat is de ervaring van gedupeerde ouders met het bespreekbaar maken en eventueel professionele hulp inschakelen voor de psychische klachten die zij in de nasleep van de affaire ervaren?

Door schaamte en stigmatisering zoeken mensen niet altijd hulp. Zeker hoogopgeleiden en ondernemers praten minder over wat hen is overkomen en houden dat soms verborgen voor familie en vrienden. Voor sommige ouders zijn de financiële problemen nog altijd niet opgelost. Therapie heeft niet altijd zin als je nog midden in de stressvolle

situatie zit. Wanneer mensen wel om hulp vragen, horen we dat ze door de wachtlijsten in de ggz vaak lang moeten wachten op hulp.

Waar zouden professionals in het psychotraumaveld rekening mee kunnen houden wanneer het gaat om gedupeerden van politieke affaires, zoals het toeslagen-schandaal?

Mensen zullen hier niet altijd zelf over beginnen. Daarom is het belangrijk dat schulden en maatschappelijke stressoren goed worden uitgevraagd in een anamnese. Op die manier kunnen therapeuten beter begrijpen waar klachten vandaan komen. Door het langdurige verlies van autonomie bij deze groep mensen, merk ik dat velen behoefte hebben aan zelfregie. Laat mensen wanneer dit kan meebeslissen over de behandeling die zij nodig hebben. Ook merk ik dat mensen die (nog) geen hulp krijgen vanuit de ggz behoefte hebben aan informatie over welke hulp er is en wat zij zelf kunnen doen.

Alle hulpverleners wil ik oproepen om opmerkzaam te zijn. Als een huisarts, ambtenaar of psycholoog herkent dat veel mensen te maken krijgen met misstanden vanuit de overheid of andere instanties, moeten we dat aan de kaak stellen om te zorgen dat dit op tijd op de politieke agenda komt te staan. We hebben hierin allemaal een taak om te signaleren en adresseren.

Tot slot is het belangrijk dat er meer wetenschappelijke kennis komt over deze groep mensen. Wetenschappers kunnen helpen door te onderzoeken wat de langetermijngevolgen zijn voor gedupeerden, welke gezinsdynamieken er spelen, of er inderdaad sprake is van een uniek soort trauma en wat er nodig is om te herstellen.

OPROEP

Werk jij als hulpverlener of wetenschapper met gedupeerden van de toeslagenaffaire of een vergelijkbare doelgroep? Dan komen wij graag met je in contact! Laat het ons weten via communicatie@ntvp.nl.

Over NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Sophie van Leeuwen & Janne Punski-Hoogervorst
Contact: communicatie@ntvp.nl
© NtVP 2023

SUPERVISIE

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

Postmigratie problematiek in traumabehandeling

De vraag

Bij veel vluchtelingen speelt er naast traumaklachten ook postmigratie problematiek. Wat is dit precies en hoe kan je met postmigratie factoren omgaan binnen de traumabehandeling?

Casus

Ahmed is een 32-jarige Syrische vluchteling die wordt verwezen via de huisarts. Hij heeft last van herinneringen en nachtmerries over de oorlog in Syrië, voelt zich alert en schrikachtig, kan zich niet goed concentreren en voelt zich veelal depressief. Er wordt een PTSS en een comorbide depressieve stoornis gesteld. Na het in kaart brengen van de traumatische ervaringen wordt gestart met EMDR, maar tijdens de behandeling komen voortdurend andere thema's naar boven die aandacht behoeven, zoals discriminatie op het werk, de opvoeding van de kinderen, de zorgen om zijn ouders en verantwoordelijkheid die Ahmed hierin voelt. Het lukt eigenlijk niet om op deze manier de EMDR behandeling goed van de grond te krijgen.

Antwoord van de expert

Psychische problemen bij vluchtelingen

Veel vluchtelingen die naar Nederland komen kampen met

psychische problemen. De geschatte prevalentie van post-traumatische stress-stoornis (PTSS) onder vluchtelingen ligt op 13-25%, wat een stuk hoger ligt dan bij de algemene Nederlandse bevolking (5-10%). Niet alleen PTSS, maar ook depressie, angstklachten, somatische klachten en psychotische symptomen komen vaak voor^{1,2,3}. Uit diverse studies blijkt echter dat postmigratie problematiek een grotere bijdrage levert aan de ontwikkeling van mentale en lichamelijke klachten bij vluchtelingen dan de ervaringen in het land van herkomst^{4,5}. Bij vluchtelingen spreken we vaak over de termen pre-migratie, peri-migratie en post-migratie factoren, wat respectievelijk betekent factoren voor, tijdens en na de vlucht. In de traumabehandeling focussen we gewoonlijk vooral op de eerste twee, maar de vraag is of we voldoende rekening houden met de postmigratie factoren.

Postmigratie factoren

Een goed voorbeeld van een postmigratie factor kwam de laatste maanden veel in de media voorbij; gezinshereniging, oftewel het nareizen van een gezin of familielid van een vluchteling die een verblijfsvergunning heeft gekregen. Gezinshereniging geeft doorgaans veel stress aan vluchtelingen, omdat dit een vrij complex en langdurig proces is en zij zich zorgen maken over hun familieleden die nog elders verblijven. Andere voorbeelden van postmigratie problematiek zijn onzekerheid over de toekomst, de asielpprocedure, verblijf in een AZC, het inburgeringsproces, gebrek aan sociale steun en/of moeite met integreren. De belangrijkste domeinen van postmigratie factoren

zijn werk, financiën en familie⁶. Zoals we in de casus van Ahmed kunnen lezen, kunnen we hier in de behandeling tegenaan lopen, ook als we zeker zijn van de PTSS-diagnose en goede redenen hebben om met traumabehandeling te starten.

Klinische adviezen

Allereerst is het belangrijk om voorafgaand aan de behandeling voldoende aandacht te besteden aan de hulpvraag van de cliënt en een goede afweging te maken welke klachten eerst behandeld dienen te worden. Het zal niet de eerste keer zijn dat een cliënt als hulpvraag heeft om geholpen te worden met de huidige stressoren terwijl wij inzetten op traumabehandeling. Het is belangrijk om holistisch te werken waarbij we rekening houden met alle belangrijke factoren die de klachten van de cliënt kunnen verklaren, zowel pre-, peri- als postmigratie^{4,7}.

Het is goed om in de behandeling aandacht te besteden aan de postmigratie factoren en deze serieus te nemen, bijvoorbeeld door te werken aan coping mechanismen die de cliënt helpen om te gaan met de huidige stressoren⁸. Soms werkt het goed om de verschillende factoren parallel te behandelen. In het geval van Ahmed zou bijvoorbeeld de EMDR-behandeling bij de ene medewerker kunnen plaatsvinden en zouden daarnaast ondersteunende contacten, gericht op de postmigratie problematiek, gepland kunnen worden bij een andere medewerker. Denk hierbij ook aan de inzet van een groepsbehandeling gericht op bijvoorbeeld veerkracht, emotieregulatie, problem management

of het opbouwen van een sociaal netwerk⁶. Ook een samenwerking met taalcoaches en vrijwilligers kan helpend zijn.

LITERATUUR

1. Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R.A., & Van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 302: 537-49.
2. Ikram, U.Z., & Stronks, K. (2016). *Preserving and improving the mental health of refugees and asylum seekers. A literature review for the Health Council of the Netherlands*. Amsterdam: Academic Medical Center.
3. De Vries G.J., & Olff, M. (2009). The lifetime prevalence of traumatic events and posttraumatic stress disorder in the Netherlands. *Journal of Traumatic Stress*, 22: 259-67.
4. Carswell, K., Blackburn, P., & Barker, C. (2011). The relationship between trauma, post-migration problems and the psychological well-being of refugees and asylum seekers. *International Journal of Social Psychiatry*, 57(2): 107-119.
5. Kirmayer L.J., Narasiah L., Munoz M., Rashid M., Ryder A.G., Guzder J., Hassan G., Rousseau C., Pottie K. (2011). Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care. *CMAJ*, 183(12): E959-67.
6. Bruhn, M., Rees, S., Mohsin, M., Silove, D., & Carlsson, J. (2018). The Range and Impact of Postmigration Stressors During Treatment of Trauma-Affected Refugees. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 206, 61-68.
7. Li, S.S.Y., Liddell, B.J., & Nickerson, A. (2016). The Relationship Between Post-Migration Stress and Psychological Disorders in Refugees and Asylum Seekers. *Current Psychiatry Reports*, 18, 82.
8. Laban, C.J., Gernaat, H.B.P.E., Komproe, I.H., Van Der Tweel, I., & De Jong, J.T.V.M. (2005). Postmigration Living Problems and Common Psychiatric Disorders in Iraqi Asylum Seekers in the Netherlands. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 193(12).

OVER DE EXPERT

Jorin van der Jagt – Blokland werkt als GZ-psycholoog bij het Psychotraumacentrum Zuid-Nederland van Reinier van Arkel. Zij heeft nationaal en internationaal ervaring met de behandeling van complex trauma, specifiek op het gebied van oorlogstrauma bij vluchtelingen. Zij heeft in diverse landen in het Midden-Oosten gewerkt in de behandeling van vluchtelingen en is betrokken bij projecten aldaar om kennis en expertise te vergroten bij lokale medewerkers. Zij initieerde en coördineerde diverse programma's in het Midden-Oosten en geeft training en supervisie over werken met getraumatiseerde vluchtelingen, zowel in Nederland als internationaal (o.a. Jordanië, Libanon, Irak, Griekenland, Oekraïne). Jorin is bestuurslid bij de NtVP en werkt als klinisch docent bij de Universiteit Utrecht.

Jorin van der Jagt

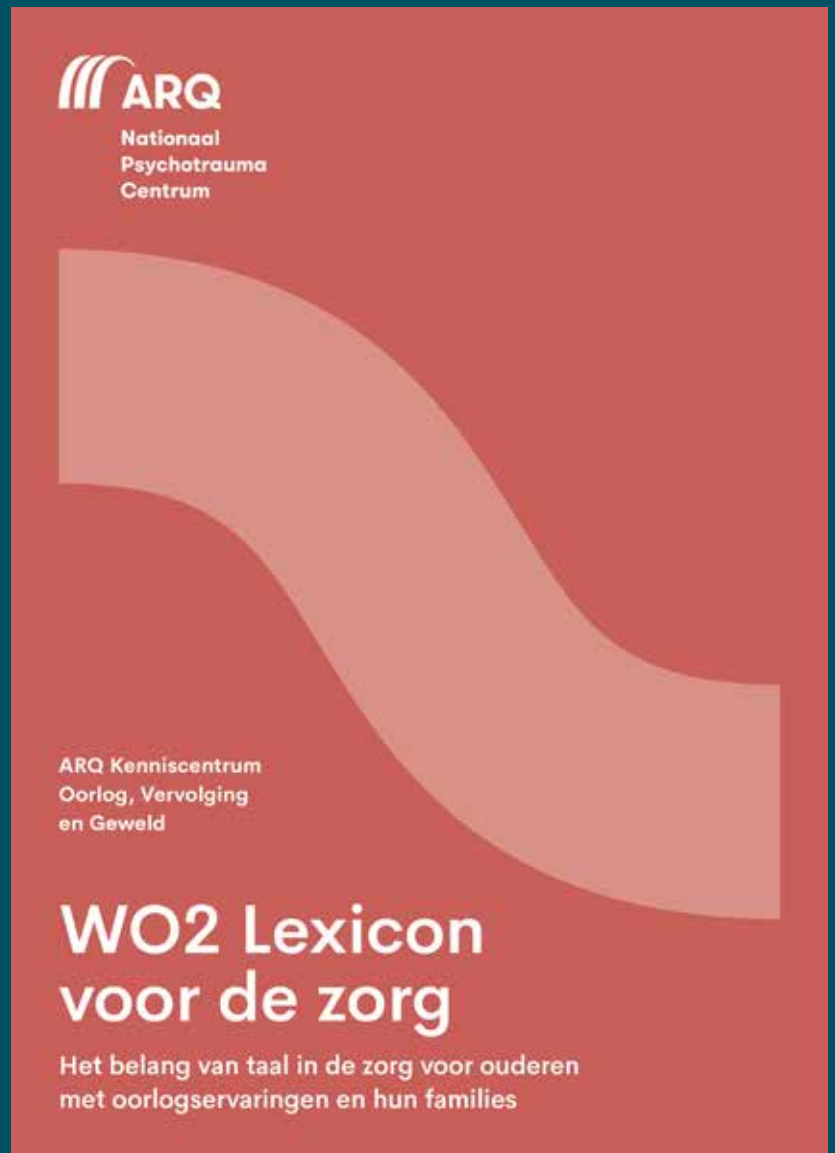
WO2 Lexicon voor de zorg

Het belang van taal in de zorg voor ouderen met oorlogservaringen en hun families

Sophie van den Bergh, Josée Netten, Arjen van Lil & Onno Sinke

Taal kan gevoelig liggen, zeker in de context van de Tweede Wereldoorlog. Als behandelaar, verzorger of hulpverlener kun je zonder achtergrondkennis zomaar de 'verkeerde woorden' gebruiken.

In deze handreiking vind je beknopte informatie over de historische achtergrond van bepaalde woorden, uitspraken en uitdrukkingen. Ook biedt het lexicon tips voor een prettig gesprek en verdere lees-, kijk- en luistertips.

arq.org/wo2lexicon

ARQ Kenniscentrum Oorlog,
Vervolg en Geweld, 2022

42 pagina's

ISBN 9789090368146

